

Д-р Роман Домбчевський

ЗА ПРАВО МОВИ

I.

ЗАГАЛЬНІ ЗАВВАГИ.

1. Соціологічне і правне поняття нації; право мови і право нації.

Коли говоримо про право мови, маємо звичайно на увазі право нації, що виявляється в області мови, цього найвиразнішого прояву права нації.

Обсяг мовних прав даної нації в державі рішає про ступінь, в якому ця нація є в тій державі суверенна.

Право мови не становить усього права нації, а сам факт вживання мови ще не створює поняття нації в соціологічному розумінні слова.

Досі не устійнено правного поняття нації в політичній і міжнародній праві. Міжнародні умови приймають існування національних меншин як соціологічних колективів, котрі обіймають громадян і негромадян держави. Існування меншин і приналежність до них відносних громадян виявляється в області права м. і. волею одиниць¹. Це зовсім відповідає сучасному становищу націології, що приймає існування нації там, де є збірна воля її членів бути нацією. Моральна свідомість, загальне почуття спільноти, це той щоденний плебісцит, що по словам Ренана становить націю.

Нація, та — як каже О. Бочковський — “природна організаційна форма людства”² — це вищий ступінь солідарності людської громади, її окрема

форма, це одна з форм усупільнення, зв'язання людських одиниць в гуртові цілості суспільства. Вона повстає на підложі економічної боротьби³. Це плід новочасної демократії, що повстає й гартується в політичній боротьбі, змагаючи до опанування держави.⁴

Майже всі новочасні політичні закони держав приймають тільки таке соціологічне означення нації; воля одиниць членів, це головний чинник в її існуванні. ³ || ⁴

Мова нації, це найпоказніший виразник її культури та збірної душі. Це знамя нації, тоді як внутрішня свідомість і воля одиниць бути нацією, це той невидимий суверен, що панує над членами нації. Мова, піднесена до висоти культурного виразника національної душі, це головна підстава культурної єдності та демократичної рівності членів нації. Вона була чинником, до якого новочасна демократія навязала свою творчість. Формальна націоналізація культури була разом її демократизацією⁵. Звідси стремління до освіти в народній мові, доступної всьому народові⁶.

Право нації це не сума індивідуальних прав людини. Отже право мови як прояв права нації, це не сума прав членів нації, вживати своєї національної мови. Це зовсім окреме, самостійне право того соціологічного твору, що його називаємо нацією, так само як нація, це збірна одиниця, що існує сама собою, без огляду на число своїх членів⁷. Поняття права мови і права нації в такому розумінні слова витворилося протягом XIX століття. Світова війна поглибила його. Проголошення права нації на повне самоозначення, точки Вільзона, клич Леніна про самоозначення націй, маніфест австрійського цісаря в хвилині розпаду Австрії, створення Союзу Народів і правних засад охорони національних меншин, це все етапи в розвою правної ідеї, яка змагає до того, щоби нація стала підметом міжнародного права й міжнародніх зв'язків.

Передвоєнні держави розуміли право нації передусім як право громадян, вживати в прилюдному житті своєї мови та розвивати свою національну культуру. Клясичний того приклад арт. XIX. австрійської конституції. Тоді

майже вся практична політична боротьба зводилася до питання про “права мови”. Дальшим етапом в розвою цього питання було добування самостійності нації практичним поставленням питання територіяльної та персональної національної автономії, (відомі закони на Мораві про національний катастер)⁸.

“Міждержавний коннаціонал”⁹ стає сьогодні новим чинником в міжнародньому житті.

Нове право нації як збірної одиниці, хоч ріжне в своїх проявах, то одно й те саме по своїй суті. Воно йде поступенно від права прилюдно вживати своєї мови, розвивати в ній свою культуру і науку, адресувати нею лист, вживати її в судах і урядах, через право персонально-автономних або територіяльно-автономних національних одиниць, рішати побіч справ мови ще про господарські й суспільно-політичні справи своєї нації, аж до права на повну політичну незалежність, на свою національну державу. В “міждержавному коннаціоналі” переходить це право межі національної держави й конкурує з державою та її правом.

Боротьба нації за своє право належить до найвищих культурних змагань сучасної доби і ставить найвищі вимоги до членів нації. Ця боротьба – це якраз признака демократії й гарантія здійснення права.

Головний чинник в тій боротьбі це передовсім і виключно **воля і внутрішня свідомість** членів нації, а як маємо на увазі права мови, то ще й свідомість значіння мови для життя, розвою й остаточної мети нації. Ступінь, в якому мова нації управнена в державі, дає не тільки поняття про ступінь зовнішньої суверенности, т. є управнень нації як збірної одиниці в державі, але рішає передовсім про силу й ступінь її внутрішньої сили. Ріжні частини одної й тої самої нації виказують часто не тільки ріжні ступні свідомости й тугости національної душі, але теж свідомости права нації й права мови, тої внутрішньої національної суверенности.

Зберігання прав національної мови в щоденному приватному і прилюдному житті – це той примітивний, найбільший обов'язок членів нації, вповні свідомої свого права, це найважливіший засіб в здобутті повного права нації. Ось чому мусимо признати боротьбі за право мови перше місце в боротьбі нації за всі прояви її права.

Кожна нація мусить пережити ступні свого розвою, серед яких боротьба за національну мову це підстава боротьби за інші права.¹⁰ Недержавні нації перецінюють деколи зовнішні атрибути самостійності, політичний її ефект, формальну суверенність і менше дбають про внутрішнє її закріплення¹¹. Це велика помилка, бо визволення Чехів, що на чолі усіх змагань нації ставили – як каже Масарик – “дрібну працю”, передовсім боротьбу за право мови, приклад змагань Фінляндців, Каталонців і т. д. дають нам картину того, що треба робити для найкращого переведення боротьби за національні ідеали.

Щойно з цього становища можемо оцінити і зрозуміти т. зв. “українізацію” на Радянщині. Вона стала там проблемою тільки тому, що нація не змогла досі дійти вповні до розуміння й почуття ваги вживання своєї мови в приватному та прилюдному житті й її права. Такий парадоксальний стан^{5 || 6} не міг би трапитися в свідомого народу, народу – нації з високою внутрішньою дисципліною.

Почуття права це найважливіша умова здійснення всякого права. Його не можна накинути нікому насильно; право тільки для тих, що хочуть його мати.

Свідомість права й виконування актів, що становлять його зміст, веде до здобуття права, – це головне джерело права. **Ціна права** та свідомість тої ціни, **правна опінія загалу**, це фундамент права¹².

Усе те справи громадянського, національного виховання. Тільки громадянин, що має почуття культурної вартости свого народу й його права може успішно вести боротьбу за це право. Це почуття дасть його прилюдним виступам глибину моральної свідомости і внутрішньої сили. Колиж говоримо про право мови то може статися, що навіть найреволюційніші групи нації не служитимуть

ідеї права нації, не зберігаючи права мови, не маючи якраз цієї свідомості й почуття того права, хочби мали й найбільше почуття національної приналежності й фізичної сили. Навпаки, опортуністичні політичні групи нації вестимуть корисну боротьбу за право нації, ведучи боротьбу за право мови.

Усі ті моменти – так сказати: морального характеру, це головна підстава в боротьбі нації за її право, що існує незалежно від держави, в якій живе нація або її частина в дану хвилину та незалежно від існуючих в даний момент законів цієї держави.

Фактичний стан, стан посідання мови в приватному й прилюдному житті, це найважливіший засіб в здобутті права мови. Громадянин, що тільки тому вживає своєї мови в судах і урядах, бо не знає іншої, не допоможе до уконститування права мови в поданому розумінні слова, якщо не матиме ще й свідомості права мови. Але допоможе уконституванню такого права людина, що хоч знає чужі мови, проте не вживає їх, маючи свідомість і маніфестуючи в даних умовах право своєї національної мови.

Австро-угорська монархія давала своїм народам спроможність здобути фактично, шляхом самого вживання в прилюдному житті, можливо найширші права мови. Використали це заведенням свого стану посідання мови найбільше Чехи й Поляки, а менше використали Українці, що аж перед світовою війною зачали дійсну боротьбу за права мови.

Стан посідання має значіння в приватному праві. Посідання річей або права веде до набуття права, якщо воно виконується означеним в законі способом. Тимбільше зна⁶ || ⁷чіння має стан посідання в області публичного й міжнародного права. Кваліфікаціями, яких вимагається при виконванні фактів, що ведуть до здобуття права мови, щоби вони мали правні наслідки, є воля і свідомість права нації в одиниці, члена даної нації.

Стан посідання української мови мав велике значіння при ухвалюванні польських мовних законів. Ствердили це послі: Кернік, справознавець комісії,

Хруцький і інші в часі соймової дебати над законами з 1924 р. Найяскравіше виходить це при порівнянні прав української мови, які встановили польські мовні закони для української людности Галичини з тими правами, що їх признали ті закони українській людности північних земель.

Занедбання українського громадянства в цій справі вже за Польщі мали також величезний вплив на ті правні обмеження української мови в прилюдному житті Галичини, що їх ввели польські закони. При таких занедбаннях було можливе й таке явище, що Польща зважилася відобрати Українцям в мовних законах навіть їх національне ім'я. Українська мова втратила в Галичині значну частину суверенности, яку мала за Австрії.

Окрім значіння для права нації має стан посідання в області мови особливе значіння для внутрішньої консолідації нації, поширення й піднесення її культури і політичних впливів. При повному управленні національної мови на національній території служать їй також всі ненаціональні елементи, що живуть на тій території. Відчуваючи, як національна мова поширює свій вплив в мистецтві, науці, торговельних і урядових зносинах і т. д., освідомлюється член нації національно й соціально. Для працюючої людини національна мова це важний засіб в боротьбі за існування, бо вона влекшує здобуття потрібного знання, а чим більші права національної мови, тим більші для члена нації можливости заробітку. Чим більші права мови, тим скоріше консолідується широка народня маса в новочасну націю. В міру того, як нація добуває прав своєї мови, вона дає можливість заробітку своїм членам.

Зовсім окреме значіння для нації має боротьба за право мови з огляду на сучасне міжнародне право. Новочасні держави тратять щораз більше свою давню суверенність, а в міжнародньому житті пробивають собі щораз далі шлях погляди, що не держава, а нація має стати підметом міжнародніх відносин і прав. (Манціні, Блунтшлі, Фіоре, Вейр, Дністрянський і інші). Союз Народів як наддержава обмежує в значній мірі права держав відносно національних меншин. Зі світової війни вийшла правна ідея самоозначення нації,⁷ ⁸ як ідея, скермована проти імперіялістичних завойовницьких великодержав¹³.

Щораз частіше говориться про створення правової формули для унормування права нації, свого роду “деклярації прав нації”. Ідея створення З’єднаних Держав Європи стає можливістю. Притягнення великодержав до міжнародніх пактів про охорону прав національних або т. зв. “мовних” меншин, це актуальна проблема сучасної міжнародньої політики.

Засада: “один народ в одній державі” (Манціні, Блунтшлі, в нас В. Левинський) нездійснима. З одної сторони неможливо зібрати всіх членів одної нації в одній державі, з другої кожна т. зв. “національна” держава має свої національні меншини. Серед сучасних європейських держав нема майже — поза виїмками, як: Португалія, Ісландія, Монако — ні одної, в якій не було б національних меншин, яких число в Європі означаємо по великій війні цифрою около 60,000.000 (майже 15% населення цілої Європи). Всі держави сучасної Європи багатонаціональні, а в них має перевагу звичайно один народ, як **пануючий** або **державний**.

Ідея організації по націям, а не по державам, здобуває собі щораз більше поваги в усяких міжнародніх професійних, станових, наукових, кооперативних і т. д. організаціях. Культурні нації заінтересовані взаїмно в своєму існуванні й розцвіті. В таких відносинах тільки почуття права свого народу й ціни того права може допомогти народові зберегти своє існування й запевнити його розвиток нарівні з іншими культурними народами. Від самої нації залежить, чи при майбутньому упорядкуванні справ Європи вийде українська нація сувереном, чи меншиною, якою — в браку власної держави — мусітимуть опікуватися чужі.

Розглядаючи справу практично, бачимо, що стан посідання української мови в прилюдному житті в **Польщі** дуже малий, в Галичині навіть менший, ніж це було за Австрії, а фактично значно менший навіть від тих можливостей, що їх дають польські закони. Мало хто **домагається** належних українській мові прав в судах й урядах, — мало хто вносить зажалення на протизаконне поведення урядів в тій справі. Українська мова зникає майже з написів, навіть на

приватних фірмах, а поштові посилки адресується щораз частіше тільки по польськи. Вексель з українським текстом – це справді рідкість...

В Галичині починає польське а за ним і жидівське громадянство користати з привілеїв, даних польській мові і так розгоряється затяжна боротьба між двома націями за право ⁸ || ⁹ мови. Пануюча нація, її суди й уряди стараються пояснювати постанови мовних законів дуже стисло й на некористь української мови.

А всеж таки й та слаба акція, яку веде свідомо частина українського громадянства, довела до деяких успіхів навіть в тих умовинах. Так було з назвою “український” замість “руський”, з признанням мовних прав правним особам і т. і. Крім шкільної ділянки досі не порушено ще перед Союзом Народів справи нарушування мовних прав Українців в Польщі в ділянці адміністрації й судівництва. Можна ствердити, що навіть у зносінах з чужонаціональними інтересентами, купцями й іншими, українська мова в Польщі втратила багато з того стану посідання, який мала за Австрії.

Це все має свої важкі наслідки не тільки для права мови й нації, але також для вдержання та збільшення внутрішньої сили нації, її культури й матеріального добробуту.

2. Право мови й державні закони.

Природне, неспірне право народу на вживання своєї мови в прилюдному житті повстає з хвилиною, коли повстає сама нація. Воно подібне до права людини й громадянина, що повстає з існуванням людини.

Це право нації буває різно впорядковуване державними законами, відповідно до сили нації в державі. В такому значінні говоримо про т. зв. “права мови”, ц. є про ті законні постанови, що ставлять межі тому праву. Відповідно до того витворилася теж термінологія на означення відношення, в якому стоїть право

мови даної нації до держави та її законів. Мова пануюча або “державна”, “краєва” або “вживана в краю”, мова “урядова”, “рідна”, “матірня” і т. д., все це означення, що мають свій політично-правний зміст.

Мова одної й тої самої нації може мати в своїй національній державі повні права державної мови, в інших або такі самі права враз з якоюсь іншою мовою, або значно менші, — або й не мати зовсім ніяких прав.

Вже перед світовою війною виробила теорія і практика політичного права дві засади розв'язки мовного або національного питання, а саме: територіяльну і персональну. Ті дві засади виборюють собі права в державних законодавствах протягом XIX ст., виступають в менше або більше чистій формі, перехрещуються і доповнюються. Персональна засада пробиває собі щораз більший шлях в міру того, як нації стають державами, а поза межами матірніх держав живуть ще члени даної нації, як члени згаданого вже “міждержавного коннаціоналу”. В міру того, як національне питання — отже передовсім питання мови — стає з питання політичного правним, виринає справа охорони мовних або ⁹ || ¹⁰ національних меншин. В сьогоднішніх умовах можна це перевести вповні тільки шляхом персональної засади.

Історія знає багато випадків прямої заборони мови даної національної меншини. В XVIII ст. було заборонене в Швейцарії, в Кантоні Валіс та в місті Муртен прилюдне вживання французької мови. За розмову, ведену по французьки на ринку й вулицях, карано биттям¹⁴.

Царський указ з року 1876, що майже зовсім заборонював вживання української мови в літературі, належить до ряду тих заборон у нових часах.

Повоєнні держави знають навіть заборону навчання державної мови в державних школах національних меншин. Це зроблено, щоби скомпромітувати меншинні школи. Так заборонено вчити німецької мови в чеських державних прилюдних школах у Відні та в данських у Фленсбургу в Німеччині. Ці заборони доказують м. і. потребу розвою права нації та права мови.

З передвоєнних держав типові під оглядом розв'язки мовного питання були Швейцарія й Австро-Угорщина. В Швейцарії мають мови: німецька і французька рівні права, італійська трохи менші, але ці всі три мови є державними мовами. В народньому зібранні перекладається німецькі промови на французьку мову й навпаки, але не на італійську. В німецькій і французькій мові подається проекти законів і дискутується їх у парламенті; оголошується також в італійській мові і формально всі ті три тексти автентичні.

Австро-Угорщина знала загальну державну урядову, мову німецьку, на Угорщині угорську. Т. зв. "красві" мови були урядовими, поза німецькою, в поодиноких краях. В деяких краях переведено вповні засаду персональності, наприклад, на Моравії.

З сучасних держав Канада знає, дві урядові мови: англійську і французьку. Південно-африканська Унія англійську й голяндську. В Бельгії урядові мови: французька і флямандська, якої вживають там поза оголошуванням законів тільки в т. зв. флямандських провінціях. У війську мовою команди є французька мова. В Фінляндії державні мови це мови фінська і шведська, в Ірландії ірландська й англійська, в Чехословаччині нарівні чеська і словацька. Це вправді дві окремі самостійні мови, але вповні рівноправні на просторі цілої держави як одна чехословацька мова (мовний дуалізм як фікція одної мови).

Навіть в тих державах, що мають більше т. зв. державних мов, допущено ще й інші мови в урядових зносинах. Вони звичайно обмежені в своїх правах до деякого простору, нпр., мови ретороманська й лядинська до південно-¹⁰ || ¹¹ східної частини Швейцарії, в Чехословаччині німецька до західної Чехії, Морав та Шлезька, мадярська до Словаччини та Підкарпатської Руси, українська до простору Підкарпатської Руси.

З повоєнних держав признали повну територіальну автономію й тим самим максимальні права мови тільки Фінляндія Аляндським островам, замешканим Шведами, й Чехословаччина Підкарпатській Руси, котрій приречено утворення

окремого автономного союму, що має виключно виконувати законодавчу владу м. і. також щодо мовних прав.

Інші повоєнні держави зорганізували мовні справи своїх меншин способом персональної автономії, особливо в шкільництві, прим.: Естонія, Лотва і т. д. Так упорядкована теж м. і. справа жидівських шкіл у Польщі й на Литві.

II.

МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО НА УКРАЇНСЬКИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ПРОСТОРАХ.

A. ПЕРЕД СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ.

1. Права української мови в Австрії.

Підставою австрійського мовного законодавства був арт. XIX. основного державного закону з 21. грудня 1867, який постановляв: “Всі народи держави рівноправні й кожний нарід має ненарушиме право берегти й розвивати свою національність і мову. Держава признає рівноправність усіх уживаних в краю мов у школі, уряді і прилюдному житті.

В краях, де живе кілька народів, мають бути прилюдні установи навчання так уладжені, щоби кожний з тих народів одержав потрібні засоби для науки в своїй мові без силування до вивчення другої краєвої мови”.

Мовне законодавство в Австрії було збудоване тільки на міністерських розпорядках.

“Державною мовою” в Австрії була німецька мова. В Галичині була німецька мова виключною мовою внутрішнього урядування державної прокуратури, пошт і телеграфів, державних залізниць, деяких державних касових урядів і фабрик.

Поміж “державною” а “вживаною в краю” мовою були т. зв. “краєві” мови т. є мови, які мали тільки завдяки становищу посідання й політичній силі даної нації більше значіння, як мови “вживані в краю”.

В Галичині польська мова добула на підставі розпорядку всіх Міністерств з 5. червня 1869. ч. 2354., значіння одинокої краєвої мови та заняла в величезній мірі місце німецької мови у внутрішньому урядуванні та зносінах поміж урядами.

Українська мова мала в Австрії такі права: ¹¹ || ¹²

Можна було промовляти по українськи в Державній Раді й Делеґаціях, хоч роблено це звичайно для політичної демонстрації. Вістник Державних Законів поміщував крім німецького автентичного тексту також урядові переклади законів на українську мову; в ній друкували побіч інших мов написи на банкнотах Австро-угорського банку.

В Галичині була українська мова допущена, в меншій мірі як польська, в нарадах Краєвого Союму. По українськи можна було промовляти, ставити внески й інтерпеляції.

Краєві закони, соймові ухвали та розпорядки Краєвого Виділу оголошувано побіч автентичного польського тексту також в українській мові (Краєвий закон з 9 IV. 1907.). В ній можна було звертатися на просторі Східної Галичини в усякій справі до кожного адміністраційного уряду, державного й самоврядного, до скарбових, податкових, залізничних і поштових урядів, прокураторії, шкільної влади і жандармерії.

Про мову урядування самоврядних, повітових і громадських урядів, рішала повітова або громадська рада. Така ухвала не могла обмежити прав іншої, вживаної в краю мови повіту або громади.

Написи на державних урядах, судах, залізничних і поштових урядах Східної Галичини (крім військових) мали бути також в українській мові; всі ті уряди видавали в ній українським сторонам візвання. Адресувати листи (звичайні й поручені) можна було в українській мові, коли вони мали бути доручені на українській мовній території; пошта видавала в тій мові посвідки прийняття. Хоч у війську була німецька мова виключною мовою внутрішнього й зовнішнього урядування й команди, то проте в кожному відділі вживано також відповідно до його територіяльного походження – відносної краєвої або в краю вживаної мови при вишколі жовнірів, при звідомленнях і приказах.

Про мову навчання в загальних і середних приватних школах рішали ті, що їх удержували (закон з 22. 6. 1867.). Як до школи ходили діти обох народностей, була друга мова – краєва або вживана в краю – обов'язковим предметом науки. Державні середні школи мали бути при відповідному числі дітей української народности українські.

Польська мова в середних школах українських і українська в польських були в Східній Галичині необов'язковими предметами.

Шкільні свідоцтва видавано в тій мові, яка була мовою навчання в школі. В загальних народніх і виділових школах, в котрих друга краєва мова була обов'язковим предметом науки, треба було на жадання місцевої шкільної ради зладити поділ годин в обох краєвих мовах, також на бажання батьків дітей або їх заступників видавати у відносній мові шкільні повідомлення та свідоцтва.

12 || 13

Призначений первісно для Українців університет у Львові був спольщений, але на нім існували рівнорядні й самостійні катедри з українською мовою навчання.

В судах і прокураторських урядах обов'язували такі засади:

Сторонам вільно було вживати української мови в слові й письмі на просторі Львівського Вищого Краєвого Суду, що обіймав тоді цілу Східну Галичину й Буковину. Усякі протоколи про устні заяви сторін і переслухання їх, свідків і знавців на судових розправах взагалі мали бути списані в українській мові, коли це була матірня мова сторони. В писемних виготованнях, призначених для сторін, мали суди вживати української мови, коли в ній подано письмо або зложено устний внесок чи протокол, або коли це була рідна мова сторони.

На судових розправах в спірних і неспірних справах, в котрих брало участь більше сторін, вільно було не тільки сторонам, але й їх заступникам-адвокатам без різниці народности вживати в слові й письмі української мови, коли вона була рідною мовою сторони, котру вони заступали.

Рішення судів у відповіді на письма чи позви в українській мові мали бути видавані з мотивами в тій мові.

В випадках, в яких розправа в другій інстанції була ведена в українській мові, мали бути видавані рішення вищих судових інстанцій (Найвищий Суд у Відні) також в українській мові.

Нарівні з фізичними особами мали згадані права правні особи та громади.

Устна головна розправа, проголошення й виготовлення рішення та протоколи розправ в карних справах мали бути ведені в українській мові, коли це була рідна мова обвинуваченого. Без окремого домагання мали бути доручені обвинуваченому в українській мові всякі візвання та списані протоколи доходжень. Зізнання свідків і знавців іншої народности мали бути в таких випадках списані в мові, якою послугувався свідок чи знавець.

Акт обвинувачення мав бути списаний для обвинуваченого Українця по українськи і в тій мові мав суд обов'язок провадити головну розправу проти нього.

Коли в спірних, неспірних і ексекуційних справах вживали всі інтересовані сторони української мови, розправа мала бути переведена в тій мові без огляду на те, чи позов або перше внесення подано в тій, або в якій іншій краєвій мові.

У спадкових справах, де були інтересовані тільки сторони Українці, переповодилося ціле поступовання — аж до впису спадкових прав до ґрунтових книг — в українській мові. ¹³ || ¹⁴

Коли учасниками згаданих справ були сторони, що належали до різних націй, яких мови були в краю управнені списувано протоколи й ведено розправу відповідно до матірної мови сторони, а рішення й присуди видавано в тій краєвій мові, в котрій подано в суд позов, або перше внесення чи протоколярне переслухання.

В гіпотечних справах видавано рішення суду та виконувалися вписи в ґрунтових книгах в мові подання.

Наказ заплати судових належностей виготовлювано в мові сторони.

Урядкування нотарів було ведене, — залежно від вибору сторони — в одній або другій мові краєвій, або державній мові німецькій. Урядові печатки нотарів були двомовні; польсько-українські.

Галицьке Намісництво вживало довгими роками латинської азбуки у відповідях на українські письма по українськи. На відносне зажалення з української сторони видав Державний Трибунал у Відні оречення з 25. квітня 1882. ч. 54., в якому ствердив, що таке поведення уряду протизаконне та нарушує політичне право, забезпечене арт. XIX. конституції, бо поняття народности й мови містить в собі також письмо питоме відносній мові. Майже ті самі права мала українська мова на Буковині, де німецька мова задержала — як державна мова — більше прав чим в Галичині.

2. Українська мова в Росії.

За російського царату переслідувано українську мову. Спершу робила це церковна московська влада, що викорінювала українські слова з текстів церковних писань та українську вимову старословянського тексту. В 1680. р. вийшов патріярший указ, що заводив цензуру духовних книг, друкованих на Україні, а далі указ царя Петра I. з 1720. р., що загалом заборонював друкувати книжки немосковською мовою. Як цензурні заборони вбили зовсім українську книжну мову, народня мова здобула собі з кінцем XVIII. і з початком XIX. ст. навіть сильнішу від книжної позицію в літературі. По розігнанні Кирило-Методіївського Брацтва 1847. р. російський уряд заборонив зовсім друкувати українські книжки. Отся заборона тягнеться до кінця 50-тих років XIX. ст. На підставі законів російської держави була російська мова виключною мовою урядування. Вживання місцевих мов в державих і прилюдних установах мало бути упорядковане окремими законами, яких не видано. “Місцеві” мови були тільки толеровані. Українська мова не мала там ніяких прав.

В 1861. р. почався деякий рух за введенням української мови в школах та в печатанні на Україні. Але після 1863. р. почалися нові заборони. Розпорядок Валуєва з 8/7. 1863. дозво ¹⁴ || ¹⁵ ляр друкувати тільки українську белетристику, а забороняв наукові книги і видавництва для народу. Церковний сенат заборонив святе письмо в українській мові. Опісля заборонено й белетристику.

В 1876. р. видано славний в культурній історії XIX. ст. указ (так званий закон Юзефовича) проти українського слова. Дозволено було друкувати українською мовою – тільки історичні пам'ятки й белетристику, але тільки російським правописом. Заборонено українські концерти, театральні вистави та відчити.

Починаючи від 1890. р., лекшають цензурні умови. Російські закони з рр. 1905-1906. касують існуючі заборони щодо книг “на иностранных и инородческих языках” (закон з 26/4. 1906). Але ще довго – до кінця існування царської Росії – українська мова терпіла більше, як інші в Росії від

свавільної російської цензури, а влада заборонювала привіз українських книг з закордону.

3. Українська мова на Мадярщині.

На Мадярщині не мала українська мова перед війною ніяких прав. Обмеження відносилися й до приватного життя. В судах і урядах панувала всюди тільки мадярська мова. На цілому просторі Підкарпатської Руси не було ні одної української державної школи.

Навчання української мови як предмету було дозволене тільки в церковних школах, які по закону Апонія мусіли призначувати пересічно 27 годин тижнево на науку мадярської мови.

Б. МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЧАСУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917–1920.).

1. Мовні закони У. Н. Р.

«Статут вищого управління Україною», вироблений на основі другого універсалу Української Центральної Ради з 16/7. 1917. р. творить при секретаріаті національних справ уряду трьох товаришів секретарів для Росіян, Жидів і Поляків. Четвертий універсал Центральної Ради з 22/1. 1918. р. признав тим народам, що живуть на Україні, рівне право до національно-персональної автономії. Конституція У. Н. Р. з дня 29/4. 1918. р. творить поняття т. зв. “національних союзів” та зазначає загально: “Націям України дає У. Н. Р. право порядкування своїх культурних справ в національних союзах”. Відділ VII. конституції постановляє, що кожна з заселюючих Україну націй має право на національно-персональну автономію в межах У. Н. Р., себто право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи національного союзу, котрого влада шириться на всіх ¹⁵ || ¹⁶ його членів,

незалежно від місця поселення в У. Н. Р. Національні союзи творять громадяни, належні до даної нації. Обсяг справ, належних до компетенції національного союзу й окремих його органів та устрій національних установ означають установчі збори даної нації. Приняті постанови відносно компетенції даного союзу розглядають і затверджують Всенародні Збори У. Н. Р. Національні союзи мають свій щорічний бюджет і мають право оподаткування своїх членів. Тільки національні союзи мають право представництва даної нації перед державними та громадськими установами.

Це була перша, як каже проф. Дністрянський, відважна спроба вирішити національне питання в межах конституції, створенням форм національно-персональної автономії. Мовам національних меншин України була признана можливо найширша сфера прав. Національні союзи мали справу зовсім самостійно упорядковувати своє національне шкільництво.

За гетьмана Скоропадського знесено цей закон заведенням «Закону про тимчасовий державний устрій України» По упадку гетьманщини Всеукраїнська Національна Рада ухвалила, в Кам'янці в травні 1920. р. проєкт «Основного державного закону про устрій Української Держави», який забезпечує свободу національного й культурного розвою громадянам національних меншин у всіх відношеннях, що не суперечать єдності держави. Окремий закон мав визначити їх права в школі та прилюдному житті.

Вже в часах еміграції появився проєкт конституції проф. Ейхельмана, побудований на класичній майже формі федеративної системи державного ладу, котра забезпечувала націям України найповніші мовні права.

2. Мовні закони З. У. Н. Р.

Тимчасовий основний закон З. У. Н. Р. з дня 13/XI. 1918. р. оставляв в області прав мови так, як і в багатьох інших областях — правний стан, створений

Австрією. Зміна відносилася тільки до введення української мови як державної на місце німецької й польської.

Українська Національна Рада ухвалила на засіданні дня 19/XI. 1918. р. дати трьом національним меншинам, ц. є польській, жидівській, і німецькій (евентуально й мадярській, з уваги на Підкарпатську Україну) право національної самоуправи. Всі ті нації мали право самі вирішувати справи своєї школи, віроісповідань і т. д.

Постановою Української Національної Ради з 18/II. 1918. р. заведено три державні секретаріати: для польських, жидівських і німецьких національних справ.

Проект «Основ державного устрою Галицької Держа¹⁶ || ¹⁷ви», предложений президентом ЗУНР 1921. р. на Союзі Народів, признає в державі 3 головні народности: українську, польську й жидівську. Ті три народности мають рівні права в ділянці державного й публичного права, а всі інші мають права національних меншин. Кожна з трьох державних народностей вибирає окремо своїх послів, національні меншини всі разом.

Справа мови була в тому проєкті впорядкована так:

Народні та середні школи мали бути організовані окремо для всіх трьох націй, а їх матірня мова була мовою навчання в тих школах. Державна шкільна влада була поділена на три національні секції. Національні меншини мали право вибрати собі по своїй впадоби одну з тих шкіл, мали теж право закладати свої власні, народні й середні школи. Мовою внутрішнього урядування державних урядів була українська мова; у зовнішньому урядуванні мали мови: українська, польська й жидівська рівні права. Урядові розправи та списування протоколів ведуться в одній із згаданих мов, відповідно до народности особи, що бере участь в розправі.

Закони, розпорядки та урядові прилюдні оповістки виготовлюються в усіх трьох мовах. Міністрів держави покликується на підставі національного ключа; при обсаді інших державних посад звертається увагу на “національне відношення населення держави”.

Кожний урядовець і службовик держави мусить володіти мовами бодай двох головних державних націй.

Проект конституції ЗУНР проф. д-ра С. Дністрянського, зладжений в 1920. році, відповідає в дуже великій мірі засаді самоозначення націй. Він ділить членів народньої палати на три національні курії: українську, польську й курію інших національностей.

Усі народности держави мають рівне право вживати своєї матірної мови в урядах, судах і прилюдному житті. Тому урядники й судді мусять знати мову сторін.

В. УКРАЇНСЬКА МОВА В ЗАКОНАХ ДЕРЖАВ:

Ч. С. Р., РУМУНІЇ й У. С. Р. Р.

1. Права української мови в Чехословацькій Республіці.

Конституційна грамота Ч. С. Р. з дня 29/2. 1920. р. і мовний закон з 29/2. 1920. р. упорядковують права мов в цілій Чехословаччині, а до скликання автономного сойму Підкарпаття також на Підкарпатті.

Конституція ґарантує права мови всім мешканцям (отже не тільки громадянам) Ч. С. Р.

Всі громадяни республіки можуть вживати якоїнебудь мови в приватних чи віроісповідних відносинах, в пресі та на публичних зборах. ¹⁷ || ¹⁸

§. 134. конституції постановляє: **“Всяке насильне винародовлення забороняється. Непошановання цієї засади може бути проголошене законом як карний вчинок”**.

Закон про мову постановляє, що чеська мова це державна урядова мова республіки, то зн., мова урядування, урядових оповісток, мова головного тексту банкнотів і службова мова збройної сили.

Суди, уряди та інші органи республіки мають обов'язок приймати подання в рідній мові громадян відносних народів і відповідати на ті подання побіч чеської також в мові подання в тих судових округах, в яких на підставі останнього спису населення живе найменше 20 відсотків громадян, яких матірною мовою не є чеська мова.

В тих випадках мусить публичний обвинувач вносити обвинувачення також в рідній мові обвинуваченого, а публичні уряди мусять видавати оповістки й давати зверхні вивіски також в мові даної національної меншини.

Самоврядні уряди, повітові заступництва й інші публичні корпорації в державі мусять приймати чеські та словацькі як писемні так і устні подання, та відповідати на них. На засіданнях і нарадах тих установ вільно всім послуговатися чеською та словацькою мовою; внесення поставлені в тих мовах, мусять бути взяті під увагу.

Щодо вживання тих мов в поданих установах обов'язують ті самі постанови, що і в центральних урядах республіки.

Територіальний обсяг ділання тих мов розмежовує закон так, що уряди на землях давньої австрійської половини монархії та пруського королівства, (Чехи, Морава, Шлеськ) урядують зправила по чеськи, уряди на Словаччині по словацьки. Але словацьке поладнання чеського подання а чеське поладнання словацького вважається поладнанням, виданим в мові подання.

Конституція Ч. С. Р. гарантує Підкарпатській Україні окреме автономне становище в державі.

Вона матиме свій сойм а до його компетенції має належати також справа мови, науки й віроісповідання.

Права національних меншин Ч. С. Р. в шкільництві майже рівні правам державного народу. В зносинах шкільних управ з владою й урядами держави обовязують постанови мовного закону. По закону з 3/IV. 1919. р. можна створити прилюдну загальну школу з мовою навчання даної національної меншини в кожній громаді, в котрій знайдеться, відповідно до пересічної цифри за 3 останні роки, найменше 40 дітей в шкільному віці, та коли в тій шкільній громаді нема прилюдної школи з тою самою мовою навчання, яка є матірною мовою тих дітей. При кожній прилюдній загальній школі, до якої ходить ¹⁸ || ¹⁹ найменше 400 дітей зі шкільної громади, мусить бути основана виділова школа. У виїмкових випадках має міністерство шкільних справ і народньої культури право, встановити й менше число дітей, потрібне для оснування загальної або виділової школи. Це відноситься до т. зв. меншинних шкіл, щодо котрих постановляє закон з 9./IV. 1920., що вони залежні безпосередно від міністерства, яке заряджує ними.

Наука державної (чеської або словацької) мови в державних народніх і виділових школах необовязкова. Закон з 13/VII. 1922. встановляє, що рішенням жупної шкільної ради можна ввести факультативне навчання чехословацької мови в означеній школі, а ввести її може теж Міністерство шкільних справ і народньої культури, як предмет, обовязковий в даній школі.

Існують окремі українські вчительські семінарії нарівні з німецькими й мадярськими. Від учителів не вимагається обовязково знання державної мови. Національні меншинні школи мають своїх національних інспекторів, а в усіх тих школах учителюють майже без виїмків члени даної меншини.

Держава удержує – відповідно до кількості населення кожної з національних меншин – середні й фахові школи (з кінцем 1923-24. шкільного року було 8 українських середніх шкіл), а кошти удержання шкільництва національних меншин (зі становища цілої держави, на своїх землях більшості) означається відповідно до числа тих шкіл.

З усіх повоєнних новоутворених держав удержує тільки Фінляндія шведський державний університет, а Ч.С.Р. німецький державний університет і дві державні політехніки. Ч.С.Р. становить в цьому напрямі виїмок ще з того огляду, що обов'язок удержування німецького високого шкільництва прийняла на себе міжнародними умовами.

2. Права української мови в Румунії.

Румунська конституція з дня 28/III. 1923. р. означає Румунію, як одноцілу й неподільну національну державу.

Щодо прав національних меншин конституція постановляє тільки загально, що всі Румуни без різниці раси, мови або релігії мають свободу сумління, науки, преси й права, устійнені законами. Ніяка зі згаданих різниць не впливає на добуття й виконання громадянських політичних прав. Всі рівні перед правом.

Отже та конституція не дає ніякої особливої правної охорони національним або мовним меншинам. Само поставлення усіх громадян нарівні перед правом не є ще такою охороною.

В Румунії видають усякі урядові оголошення тільки ¹⁹ || ²⁰ в державній мові, за виїмком оповісток в податкових справах. Написи на урядах тільки румунські.

Оповістки громадських урядів можуть бути зладжені побіч державної також в українській мові. Залізниці, почта й телеграф урядують тільки по румунськи.

Написи торговельних фірм мусять бути крім української також в державній мові, однакові величиною з написами в українській мові, а навіть посмертні оповістки мусять бути в двох мовах.

Щодо прав української мови в судах, то в переходовому часі до осені 1923. мали право судді, що їх матірньою мовою не була румунська мова, видавати присуди в Семигороді по мадярськи, на Буковині по німецьки; українська мова, про яку не згадувалося, не мала на ділі того права. По скінченні того часу видають румунські суди всі присуди тільки в румунській мові.

Адвокатам дозволено в тому переходовому часі подавати в суді письма також в матірній мові сторін, отже й українській.

Тепер адвокати можуть звертатися до судів у справах своїх клієнтів — все одно якої народности — тільки по румунськи.

Існує установа окремих судових перекладачів, для взаємин суду зі сторонами; одначе суддя може, коли знає мову сторони, розправлятися з нею в її мові, але протоколи пишуться тільки по румунськи.

Парохіяльним урядам наказано урядувати в румунській мові, навіть в чисто українських громадах.

Українці мають там — згідно з міжнародніми умовами право закладати й удержувати приватні школи. В державних народніх школах Буковини введено відразу засаду утравізму з очевидною перевагою румунського; щойно в літі 1932. р. уведено навчання української мови як предмету в тих школах.

Існуючі українські середні школи в засаді залишено, але на ділі майже зовсім зрумунщено. Нема українських фахових шкіл, а в Бесарабії загалом ніяких українських. В усіх школах обовязкова наука румунської мови, з якої учні мусять здавати іспити, як і з історії, географії й конституції Румунії. Українці — мешканці Бесарабії не мають майже зовсім ніяких мовних прав.

3. Мовне законодавство У. С. Р. Р.

Нас інтересує тут справа мови на Радянщині тільки в її зовнішнопровних проявах.

Порівнюючи законні постанови європейських держав та У.С.Р.Р., бачимо, що національно-адміністративна державна система большевиків не виявляє собою формально нічого ²⁰ || ²¹ з ґрунту нового, а тільки з деякими змінами все те, що в тій області вже було і є в Європі, та було на Україні перед їх приходом. Права різних мов в цілому радянському Союзі сперті на його державному ладі.

Справу мов в У.С.Р.Р. впорядковує остаточно, на підставі радянської конституції, постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народніх Комісарів У.С.Р.Р.: “Про забезпечення рівноправності мов і сприяння розвитку української культури” з дня 6. липня 1927.¹⁵

Українська мова на підставі тої постанови це “переважна мова офіційних зносин” (на Радянській Україні). Російська мова має всесоюзне значіння як мова, в якій видаються закони, урядові її урядничі постанови та накази, як обов'язковий предмет навчання в усіх школах і діточих будинках на землях з неросійським населенням, врешті як факультативна мова в зносинах державних організацій Рад. України з державними організаціями інших союзних республік, що є поза межами Радянської України. Вона являється загально-союзною державною мовою.

Національним меншинам Радянської України забезпечено рівноправність їх мов з українською державною мовою й загалом їх права.

Задля цього створюється національно-територіяльні адміністративні одиниці; конституція передбачує ще вищі — законодатні — форми охорони національних меншин способом творення т. зв. “автономних радянських республік” (нпр. автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка). Законодатний обсяг тих автономних республік очевидно менший, як союзних республік.

Національно-територіяльні адміністративні одиниці визначає у встановленому порядку уряд У.С.Р.Р. Відокремлюється ті місцевости, в яких переважна частина людности не належить до української національности.

Усім мовам признано найдальше йдучі права. Мова даної території має в засаді першенство перед усякими іншими мовами, коли вона є мовою національної більшости тої території. Ця постанова обов'язує схематично, починаючи від найбільшої, української державної території, а кінчаючи на “селищах з іншим складом людности”. Усі ті мови мають право офіційних зносин в цілій повноті, починаючи від української на цілому просторі У.С.Р.Р., румунської на землях молдаванської автономної республіки та кінчаючи на мовах районів, врешті селищ (жидівська, німецька, болгарська, польська і т. д.).

Українська мова мусить бути факультативною мовою урядових зносин на землях усіх тих меншин, адміністративних ²¹ || ²² одиниць. Зправила виступає вона побіч мови національної більшости даних адміністративних одиниць. Крім того вона мусить бути вжита як мова печаток, штамп, вивісок, плякатів, оповісток, подаваних до загального відома у всіх актах публично-правного характеру, як мова законів, наказів і т. д. далі як мова державного гербу й державної печатки Радянської України.

Ця сама засада обов'язує далі загально, у відношенні мов національних більшостей національно-територіяльних одиниць вищого роду супроти мов більшости національно-територіяльних одиниць нищого роду.

Українська мова мусить бути вжита як мова урядування народніх комісаріятів Радянської України, об'єднаних і необ'єднаних, та комісаріятів цілого Союзу, що перебувають в У.С.Р.Р., далі усіх державних промислових, торговельних та інших установ, їх філій і закладів, як мова етикет і фабричних знаків і назв фірм (за виїмком відозв і оголошень), призначених тільки для даних національних меншин, та мова зносин установ інших союзних республік, що є на Україні.

Щодо державного гербу й державної печатки Радянської України, то рівночасно допущений текст на них в мові даної меншини тільки в національно-територіяльних одиницях.

Усі мови Радянського Союзу, чи ті нації, що вживають їх, виділені в національно-територіяльні одиниці, чи ні, рівноправні при даних законом умовах з мовами більшості. Усі важніші урядові акти мають бути оголошені також мовою тих меншин; побіч державної української мови та мов даних територіяльних більшостей допущені ті мови як рівнорядні також на печатках і оголошеннях, подаваних до прилюдного відома, далі у всіх публично-приватних актах, а навіть допущені до урядування в державних організаціях, коли ті призначені виключно для потреб тих окремих нац. меншин або “селищ з іншим складом людности”.

Усі ті меншини мають право звертатися на своїй мові до всіх державних організацій і одержувати в ній відповіді. Ніяка державна установа чи організація не має права відмовити розгляду справи задля незнання мови подання (розуміється мови даної, означеної законом національної меншини).

Державні урядовці мають обов'язково знати крім мови даної місцевої національної більшості також українську мову.

Те саме обов'язує в суді та школах. В суді йде урядування українською мовою, а на бажання інтересованої сторони треба укладати всі постанови суду, документи й інші матеріяли в даній справі та оголошувати їх інтересованим ²² || ²³ крім урядової мови судової установи також в рідній мові сторони, коли їй признані мовні права.

Закон передбачує навіть організування окремих національних судових відділів з діловодством та веденням розправ в мові компактних, невиділених в національно-територіяльні одиниці національних меншин, що живуть серед українського населення.

Громадяни кожної національності України мають право на державну початкову школу в рідній мові (також у фабричних школах і робітничих курсах право ведення науки своєю мовою). Інші школи й вищі научні заклади всі українські за виїмком тих, що призначені особливо для даної національної меншини.

Учителі високих шкіл України мусять вести виклади українською мовою.

Українізації всего державного апарату Радянської України мають припилювати окремі комісії та центральні органи державних і громадських організацій. Існує й карна санкція зломання постанов цього закону, а усіх, що не вивчили української мови або мови національної більшості на даній території, або що виявили негативне відношення до українізації, звільнюється без попередження і без платні.

Врешті треба зазначити, що в законі постановлено, що міст та селищ міського типу не відокремлюється в національно-територіяльні адміністративні одиниці. Це значить, що нації, які живуть в цих містах, мають з одної сторони забезпечені всі права своєї мови, але з другої “переважною мовою урядування” являється там українська мова. Такі місцевости не мають тих прав, які мали би, якби були, місцевостями сільського типу. Цим способом дана безпека, що зросійщені або жидівські міста не будуть мати окремих прав від їх околиць з українською більшістю селянського населення. Під національно-адміністративним оглядом ці міста й місцевости ділять долю околиці, в якій положені.

Додамо, що українська мова в інших — поза українською — союзних республіках має на підставі радянської конституції свої права, як мова населення даних територіяльних просторів в республіках московській, гірських, кавказьких, сибірській і т. д.

О. Бочковський так характеризує систему розв'язання раціональної проблеми большевиками в праці: «Національне пробудження, відродження, самоозначення»:

“Совітська конструкція націо-державних взаємовідносин є теоретично без сумніву надзвичайно цікавою спробою адміністраційного мистецтва техніки. Це по словам Г. Саварова найгнучкіша форма державного союзу. Большевики створили своє окреме поняття нації, признаючи самоозначення не цілоти даної нації, а тільки працюючим масам кожного народу. Звели практично поняття класи й диктатури про²³ || ²⁴ латаріяту до геґемонії власної, зглядно пануючої її фракції, щоби не сказати просто кліки або особи, як тепер нпр. Сталіна”.

“Розуміється, що таке розуміння нації та її прав минається з правдивою сутю нації й її прав”.

“Проте совітська державна система, як свого роду адміністративний кістяк, без сумніву переживе історичне інтермеццо їхнього політичного панування в Москві. Східня Европа, визволена з ярма большевицької свого роду "диктатури пролетаріяту" використає цю систему, коли прийде час політичної консолідації цієї частини нашого континенту. Розуміється, права мови на Радянщині тільки в теорії виглядають так гарно. В практиці їх по перше не було кому перевести – а по друге як настав ворожий українцям курс Постишева переводження в життя тих законів уважають просто "контрреволюцією" та "жовто-блакитним шовінізмом”.

Г. ПОЛЬСЬКЕ МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО Й УКРАЇНСЬКА МОВА.

1. Польща як многонаціональна держава і загальний огляд її мовного законодавства.

Польща вважає себе національною державою; одначе вона являється типовою багатонаціональною державою, бо має більше третини громадян членів різних націй, які – як українська й білоруська – замешкують компактну національну територію.

Справу німецької національної меншини в Польщі, що живе в Познанщині, на Шлеську й Поморі впорядковано цілим рядом законів і розпорядків виданих в роках 1919-1925.

Права мови Німців, що живуть поза західними провінціями й королівством, досі зовсім не впорядковані законами. Вони мають право вживати своєї мови в богослуженні, приватних школах, на зборах, концертах, в театрі й пресі, вже на підставі загальних постанов конституції й міжнародніх звичаїв. В прилюдному урядуванні мусять всі німецькі громади на українській національній території вживати польської мови і так само німецькі сторони в суді. Як німецька сторона не знає польської мови, суддя має право покликати перекладача.

Мовні права Білорусинів і Литовців впорядковано тими самими законами, що мовні права Українців. Права Литовців менші, як права Білорусинів, які майже однакові з правами Українців Волині, Полісся й Підляшша.

До Жидів відносяться постанови версайської мирової умови, а саме арт. 10. і 11. Тоді, як арт. 11. трактує тільки віроісповідні справи визнавців жидівської віри, створює арт. 10. жидівські шкільні комітети в Польщі і дає тим способом правну організацію цієї меншини. Міністр внутрішних справ звернув обіжником ч. 7. з дня 12/2. 1927. р. увагу підвладних урядів “щоби право вживання жидівської мови (гебрейської й жаргону) на прилюдних зборах не зазнавало обмеження”.

Росіяни мають теж тільки право вживати свою мову ²⁴ || ²⁵ в церкві, приватній школі, на зборах, в пресі і в театрах. Міністр внутрішних справ обіжником з 31/1. 1927. (У.Д.М.В.С. нр. 12. поз. 147.) звернув увагу, що на просторах східних воєвідств часто трапляються випадки, що урядники порозуміваються в часі урядування з місцевою людністю неросійського походження російською мовою. Міністр вважає, що це недопустиме, бо з одної сторони це не матірня мова людности, а з другої в цей спосіб штучно угрунтовується чужу культуру. Він доручає рівночасно воєводам, щоби звернули увагу підвладних урядів на

недопустимість ведення урядових розмов мовою, необнятою мовним законом з 31. липня 1924. р.

Права чеської мови нормовані умовою поміж Польщею й Чехословаччиною в правних і фінансових справах, яку підписано у Варшаві 23/4. 1925. (Д.З.Р.П. ч. 41. поз. 256/26.). Там постановлено передовсім (арт. 13. уст. 1.), що для означення народности або матірної мови являється міродайною заява інтересованої особи, або її правом покликаною заступника, а то в рамках державних законів. Арт. 14. (уст. 2.) постановляє: “В громадах і осадах з людністю чехословацької народности, де чехословацька меншина на підставі свого числа не користує з мовних прав, то є на Волині, дозволить польський уряд вживати чехословацької мови в урядуванні громад і сіл, коли це не противиться обовязуючим законним приписам”. Врешті арт. 17. каже: “Обі сторони зобовязуються дозволити на заложення приватних шкіл з мовою навчання відносної меншини з правом прилюдности також в округах, в яких на підставі обовязуючих постанов меншина не має права закладати самостійні прилюдні загальні школи (народні й виділові), коли будуть сповнені законні умовини, та дати їм по можности також підмогу; особливо запевнить польський уряд всякі можливі полекші при закладанні самостійних приватних шкіл з чехословацькою мовою навчання на Волині”.

Польське мовне законодавство повстало передовсім під натиском міжнародньої опінії й чинників.

Крім зобовязання, прийнятого версайською умовою щодо всіх тих меншин, які в часі заключення цієї умови вже належали до Польщі, прийняла Польща на себе ще окремі зобовязання міжнароднього характеру в рижському мирі. Тоді, коли зобовязання з версайської умови мають деяку правну санкцію в постановах про Союз Народів, ті другі не мають такої санкції окрім взаїмности і реторзії звичайних санкцій міжнароднього права.

Окремі зобовязання прийняла на себе Польща відносно Східної Галичини, котрій зобовязалася дати автономію. Щоби приготувити рішення Ради Амбасадорів

з 14. березня 1923. р., прийняв польський сойм закон з 26/9. 1922. р. відносно самоуправи львівського, тернопільського й станиславівського во²⁵ || ²⁶євідства. Цей закон інтересує нас тут лише оскільки ним упорядковується мовні права. Арт. 22. постановляє, що державні уряди й суди й самоуправні уряди вживають в своїм внутрішнім урядуванні польської мови, а відповідатимуть на подання інтересованих в їх мові (значить польській або українській) а при зізнаннях до протоколів і при веденні розправ будуть вживати обох мов. Самоуправні уряди означають самі мову свого внутрішнього урядування. Арт. 23. становить, що викладову мову в школах, які удержує одна з палат (польська або українська) воєвідського соймику, означить ця палата. Вкінці арт. 25. впорядковує справу оголошення воєвідських законів та всяких урядових оголошень, які мають бути поміщені в урядовому деннику воєвідства в польській і українській мові і в тих обох мовах мають бути подані в тім деннику всі закони, розпорядки й інші державні акти, що обов'язують з оповіщенням їх в Деннику Законів Р. П.; в тім випадку в українській мові буде тільки переклад.

Цей закон не має ніякого практичного значіння (враз із постановою про заснування українського університету) і був призначений тільки для пропаганди за границею.

Мовні закони з липня 1924. р. становлять підставу мовного законодавства Польщі. Вони являються компромісовою працею, що вийшла з компромісу всіх польських соймових сторонництв сойму; Українці, Білорусини, Жиди й Німці промовляли й голосували проти.

Особливо гаряча була дебата в соймі при обговорюванні шкільних законів і засади двомовности в навчанні, котра по словам референта мала на меті: “не розятрювати боротьби поміж народностями й мовами, але її злагіднювати”, а спільна школа мала би: “виховати на добрих громадян держави дітей польської й непольських народностей у взаємній пошані їх національних прикмет”, усе те “по думці годження й лучення для згідного співжиття людности земель з мішаним складом людности, а не ділення її”.

Референт шкільних законів, посол Ст. Грабський, підчеркнув момент свідомого вживання мови членами даних націй в словах: “закони дають полекші в порозумінні з урядами в матірній мові людности, котра ..... хочби уміючи, знаючи польську мову, вважала би за свою духову потребу вживати в прилюдному відношенні також свою матірню мову”.

Законодавці й викладчики мовних польських законів ставлять їх як зразок законодавства в тих справах та покликаються на те, що їх уложено за прикладом бельгійського, чеського й ін. законодавств. В суті річи вони ріжняться від тамтих законів дуже основно. Зате видний деякий вплив законодавства давньої Пруссії й Росії. ²⁶ || ²⁷

Для характеристики мовних законів з 1924. р. треба завважити ще ось що:

Мовні права признано тільки громадянам держави. Це значить, що вживання української мови хочби Українцями, але громадянами інших держав або членами інших націй, хочби й громадянами держави, не створює в Польщі фактів, які конституюють право мови. В Австрії були мовні права звязані з фактом вживання мови; тоді не тільки член даної нації, але й кожний інший допомагав здійсненню права мови тої нації, вживаючи її в прилюдному житті в суді й уряді. Українська нація мала тим способом деяку частину суверенности враз із суверенністю своєї мови.

Закони вживають слова “народність” не подаючи, що під цим словом треба або можна розуміти.

Коли мова про віроісповідання, то закони ріжних держав, отже і польські зясовують докладно правне поняття віроісповідання. Це поняття публичного права; віроісповідна громада уконституовується на підставі приписів, поданих державними законами й існує відтак як одиниця публичного й приватного права. Закони докладно вказують не тільки спосіб реєстрації самої віроісповідної громади, але також членів тої громади, означуючи момент повстання приналежности даної фізичної одиниці до віроісповідної громади та

закінчення тої приналежності. Коли мова про віру даної одиниці, то закони мають на увазі її приналежність до даної, признаної законом і по закону зорганізованої релігійної громади. Хто до такої громади не належить, цей безвіроісповідний. Щодо безвіроісповідних існують окремі законні постанови. В практиці треба – коли мова про віру даної особи – ствердити тільки існування потрібних фактів: чи дана віра признана в державі, чи громада вірних зорганізована по закону і чи дана особа належить до такої громади.

У відношенні до нації нема всіх тих критеріїв. Польські закони не знають національних громад, способу їх організації, моменту повстання приналежності одиниці до національної громади й виступлення з неї. Вони числяться тільки з соціологічним поняттям нації, в розумінні зясованому в загальних увагах. Давна Австрія, тепер Чехословаччина й інші держави беруть справу зі становища факту, ц. є уживання національної мови й дають націям права відповідно до факту вживання мови. Польща ввела чинник волі при означенні правного поняття нації.

І так можливо, що сторона української народности відповість на запит судді чи урядника, якої вона народности, в цей спосіб, що подасть віру, яку ісповідує, бо напр. в Галичині злилися протягом віків поняття віри й національности ²⁷ || ²⁸ так, що відповідно до віри означає нарід свою національність і навпаки, дає вірам національну назву. (Греко-католик-Українець, римо-католик-Поляк).

Одначе при нинішній національній свідомості Українців в Польщі трапиться щораз частіше, що на таке питання дасть свідомий громадянин добру відповідь, а іменно скаже, якої він віри, але теж якої нації, напр. Українець римо-католицької віри. Такий випадок матиме значіння особливо при переведенні присяги свідка або сторони.

Бувають випадки, що членом нації не перестає бути людина, яка хоч не вмє своєї національної мови, то проте почуває себе членом нації й цінить національну мову. Українець, вихований у польській або англійській мові може домагатися в суді чи уряді пошани своєї національної мови, уважаючи її

рівнозначною з поняттям нації. Суд або уряд поступив би безправно, колиб відмовив йому сповнити його домагання, бо по постановам польських мовних законів рішає про приналежність одиниці до нації не так сам факт вживання мови, як передовсім воля одиниці, яка висловлюється в області права домаганням здійснення національного права, права мови.

Польські закони не переводять в життя висловлену конституцією засаду рівності всіх перед правом не тільки щодо загалу громадянства, але особливо щодо адвокатури.

Скасовано не тільки на ділі, але й законно обов'язок суддів і урядовців знати мову сторони недержавної нації. Постанови цих законів розявляють міжнаціональні відносини і польонізують непольські народи.

Закони не допускають подавання українських писем на українських просторах держави, у війську, залізницях, поштах і телеграфі. Але мабуть не буде такого державного уряду, який не прийняв би українського письма у випадку, як зміст того письма сповіщає владу напр. про зловживання державних функціонерів, або про якусь поважну небезпеку для людности, і т. д. Не прийняти і не трактувати такого письма не міг би уряд хочби тільки тому, щоби не взяти на себе повної відповідальности за евентуальні наслідки знехтування остороги, хочби вона була дана в українській мові.

Колиж правні засоби до центральних урядів і Найвищих Судів мусять бути уложені тільки в польській мові, то враз з ними йдуть туди й самі акти справи та письма й документи, подавані в нижчих інстанціях в українській мові. Отже кожний референт даного центрального уряду або суду мусить фактично знати українську мову, щоб міг успішно зреферувати справу.

Мовні закони з 1924. р. принагідні, неясні та необдумані. ²⁸ || ²⁹

2. Міжнародні умови як підстава мовного законодавства Польщі.

а) Трактат між головними союзними й заприятеленими великодержавами й Польщею, підписаний в Версалі 28. VI. 1919. (Д. З. Г. П. ч. 110. поз. 728. з року 1920.).

Арт. 1. Польща зобов'язується, що постанови, поміщені в артикулах 2. до 8. цього розділу будуть признані як основні права, яким ніякий закон, ніякий розпорядок і ніяка урядова діяльність не стане всупереч або у противенстві до цих постанов; що ніякий закон, ніякий розпорядок ані ніяка урядова діяльність не буде мати проти них сили.

Арт. 2. Польський уряд зобов'язується дати всім мешканцям без різниці уродження, народности, мови, раси та релігії повну та цілковиту охорону життя та свободи. Всі мешканці Польщі матимуть право свобідного виконання, публично і приватно, практик кожної віри, релігії або вірування, наскільки ці практики не будуть незгідні з публичним порядком і добрими обичаями.

Арт. 7. Всі польські громадяни без різниці раси, мови чи релігії будуть рівні перед правом і будуть користуватися тими самими цивільними й політичними правами. Різниця релігії, віри або віроісповідання не може шкодити ніякому польському громадянину в його користуванні цивільними й політичними правами, а саме при допущенні до публичних урядів, обов'язків і почестий, або при виконванні усякого звання й промислу.

Не буде видане ніяке обмеження свобідного вживання польським громадянином якоїнебудь мови, чи то в приватних чи торговельних зносінах, чи в справах релігійних, пресових або в усякого роду видавництвах, чи теж на публичних зібраннях.

Без огляду на установлення польським урядом урядової мови мають бути зроблені для польських громадян, що вживають іншої мови як польська,

відповідні полекші для вживання їх мови перед судами, так в слові як і в письмі.

Арт. 8. З польськими громадянами, які належать до етнічних, расових, релігійних або мовних меншин поводитимуться так само, як з іншими польськими громадянами й вони будуть користуватися такими самими законними й фактичними ґарантіями, як інші. А саме: вони матимуть рівні права щодо оснoвування, ведення й контролювання власним коштом добродійник, релігійних чи суспільних установ, шкіл і інших виховних організацій, як також право свобідного вживання в них власної мови і свобідного виконання в них практик своєї релігії. ²⁹ || ³⁰

Арт. 9. В справах прилюдного навчання в містах та округах, в яких живе значна частина громадян, що вживають іншої мови як польська, доложить польська влада відповідних старань, щоби забезпечити в початкових школах дітям тих громадян навчання в їх власній мові. Ця постанова не перешкодить польському урядові завести в цих школах обовязкове навчання польської мови. В містах і округах, в яких живуть в значній скількості польські громадяни, що належать до етнічних, релігійних або мовних меншин, буде запевнена тим меншинам справедлива участь в користуванні та призначуванні сум, які державний бюджет, міські чи інші бюджети признають з публичних фондів на виховні, релігійні чи добродійні ціли.

Арт. 12. Польша згоджується, щоби постанови попередних артикулів, коли вони відносяться до осіб, які належать до расових, релігійних або мовних меншин, становили зобовязання міжнароднього значіння і були поставлені під ґарантію Союзу Народів. Вони не будуть змінені без згоди більшости Ради Союзу Народів. Зєдинені Держави Північної Америки, Бритійська Імперія, Франція, Італія й Японія зобовязуються не відмовляти своєї згоди на якунебудь зміну згаданих артикулів, яка одержала би в належній формі згоду більшости Ради Союзу Народів.

Польща згоджується, щоби кожний член Ради Союзу Народів мав право звертати увагу Ради на порушення або небезпеку порушення котрогонебудь з тих зобов'язань, та щоби Рада могла поступити в такий спосіб і дати такі вказівки, які узнає вказаними і доцільними в даних обставинах.

Польща згоджується крім цього, щоби на випадок різниці думок поміж польською владою та котроюнебудь з союзних і заприятнених головних держав або якою іншою державою, що є членом Ради Союзу Народів, в питаннях права або чинів, передбачених цими артикулами, ця різниця думок уважалася спором міжнародного характеру згідно з постановою арт. 14. умови про Союз Народів. Польська влада погоджується, щоби всякі спори того роду переказувано на бажання другої сторони сталому Трибуналові Правосуддя. Від рішень сталого Трибуналу не буде відклику і вони будуть мати таку саму силу й вартість, як рішення видані на підставі арт. 13. цієї умови.

б) Мирова умова заключена поміж Польщею та Р.С.Ф.С.Р. та У.С.Р.Р. в Ризі дня 18. III. 1921.

Арт. 7. Польща дає особам російської, української та білоруської національності, що перебувають у Польщі, на підставі рівноправности національностей усі права, які забезпечують вільний розвиток культури, мови й виконання релігійних обрядів. Росія й Україна забезпечують взаємно ³⁰ || ³¹ особам польської національності, що перебувають в Росії, на Україні й Білорусі такі самі права.

Особи російської, української та білоруської національності в Польщі мають право в межах внутрішнього законодавства плекати свою рідну мову, закладати й утримувати свої школи, розвивати свою культуру й творити задля цього товариства та спілки. З тих самих прав користатимуть в межах внутрішнього законодавства особи польської національності, що перебувають в Росії, на Україні та Білорусі.

3. Конституція Польської Річпосполитої.

(Закон з дня 17. березня 1921. р. Д. 3. ч. 44. поз. 267.)

Арт. 95. Польська Річпосполита запевнює на своєму просторі повну охорону життя, свободи й майна всім без різниці походження, народности, мови, раси чи релігії. — Чужинці покористуються, під умовиною взаємности, правами, рівними правам громадян польської держави й мають рівні з ними обовязки, коли закони не вимагають польського громадянства.

Арт. 96. Всі громадяни рівні перед правом. Публичні уряди доступні в рівній мірі всім на умовинах, передбачених законом.

Арт. 109. Кожний громадянин має право зберегти свою народність та плекати свою мову й свої національні прикмети.

Осібні державні закони забезпечують меншинам в польській державі повний і свободний розвиток їх народніх прикмет при помочі автономних звязків меншин публично-правного характеру, в обсягу звязків загальної самоуправи.

Держава матиме право контролі їх діяльности та право доповнення, в разі потреби, їх фінансових засобів.

Арт. 110. Польські громадяни, що належать до народніх, віроісповідних чи мовних меншин, мають рівне з іншими громадянами право заснування, надзору й завідування своїм власним коштом добродійними, релігійними й суспільними установами, школами й іншими виховними заведеннями, як також свободного вживання в них своєї мови та виконання приписів своєї релігії.

Арт. 117. Наукові досліди й оголошування їх вислідів вільні. Кожний громадянин має право навчати, заснувати школу або виховне заведення, та кермувати ними, коли сповнить умовини, приписані законом щодо кваліфікації вчителів, безпеки повірених йому дітей, та лояльного відношення до держави.

Всі школи й виховні заведення, так публичні як і приватні, підлягають надзору державної влади в розмірі, означеному законами. ³¹ || ³²

4. Законодатні палати.

Ухвала Сойму з дня 16. лютого 1923. р.

Регулямін нарад сойму.

Арт. 3.

Мовою нарад є польська мова. Ця мова буде виключно вживана в працях сойму, його комісій і канцелярії.

Ухвала Сенату з 24. березня 1923. р.

Регулямін нарад сенату.

Арт. 4.

Мовою нарад є польська мова. Ця мова буде виключно вживана в працях сенату і його комісій.

Закон з дня 27. липня 1922. р.

Регулямін Національного Збору для вибору Президента Річипосполитої.

(Д. 3. ч. 66. поз. 596.).

Арт. 9.

Мовою нарад Національного Збору є польська мова.

5. Закон з дня 31/7. 1924. р. про державну мову та мову урядування державних та самоврядних адміністраційних урядів. (Д. 3. ч. 73. поз. 724.).

Виконний розпорядок з 24. вересня, 1924. р. (Д. 3. ч. 85. поз. 820.) і з дня 21/1. 1925. (Д. 3. ч. 8. поз. 59.).

(Означення артикулами відносяться до закону, параграфами до виконних розпорядків).

Арт. 1. “Державною мовою Річипосполитої Польської є польська мова.

В державній мові ведуть урядування вся державна та самоврядна влада й адміністраційні уряди, так у внутрішній як і зовнішній службі, з виїмками, поданими в дальших артикулах”.

§. 1. “Центральна влада і державні уряди, військова влада і уряди, заряди залізниць і почт, телеграфів і телефонів, урядують на цілому просторі Річипосполитої так у внутрішній, як і зовнішній службі, виключно в державній мові.” Всякі права мов недержавних народів Польщі це — по закону — виїмки від засади, що все урядування ведеться по польськи.

До урядів, в яких обовязково урядується зі сторонами тільки в державній мові, належить уся центральна влада й уряди (остання інстанція від постанов урядів I. і II. інст., що урядують на просторах пяти українських воєвідств), уся влада й військові уряди, заряд державних залізниць, почт, телеграфів і телефонів без виїмку в цілій державі.

Арт. 2. “Цивільна влада й адміністраційні уряди I. і II. інстанції та самоврядна влада й установи приймають в спра³² || ³³вах, котрих поладнання належить до них, подання та устні заяви від польських громадян української, білоруської та литовської народностей також в їх матірній мові, а то: від Українців — на просторах воєвідств: львівського, станиславівського, тернопільського, волинського й поліського; від Білорусинів — на просторах воєвідств: поліського,

новгородського, виленського й повітів: гродненського і волковиського в білостоцькому воєвідстві; врешті від Литовців на землях свенцяньського повіту і громад з литовською більшістю давнього троцького повіту в виленському воєвідстві”.

§. 2. “Означене арт. 2. закону право, складати подання й заяви в матірній мові, прислугує фізичним і правним особам, цим останнім відповідно до фактичних обставин громадянства й народности їх членів і відносних постанов їх статутів.

Від осіб, що складають подання або усні заяви в матірних мовах на підставі арт. 2. закону, не треба зправила вимагати виказання, що мають польське громадянство та належать до даної народности.

Означене в арт. 2. закону право складати подання й усні заяви в литовській мові, яке мають польські громадяни литовської народности, що мешкають в межах громад з литовською більшістю давнього троцького повіту, має примінення на просторі олькенницької громади в виленсько-троцькому повіті.

Виконання прав, вносити до влади й урядів подання й усні заяви в матірних мовах, які прислугують польським громадянам української, білоруської й литовської народности, може мати примінення тільки в межах земель, означених в арт. 2. закону відносно цивільної влади і адміністраційних урядів II. і I. інстанції (воєвідські уряди, скарбові палати, шкільні куратори, земські, гірничі уряди, староства, скарбові уряди й каси, шкільні інспектори, інспектори праці і т. д.) і самоврядної влади та урядів воєвідських, повітових (соймики й виділи, міські ради й магістрати міст, громадські ради й уряди і т. д.) та їх установ.

Всякі письма й подання, не виключаючи правних засобів, звернені до влади й урядів вичислених в §. 1. цього розпорядку, або до влади й урядів, що знаходяться поза просторами, означеними в арт. 2. закону, мають бути зладжені в державній мові, хочби були подавані через місцеву владу і державні або самоврядні адміністраційні уряди”.

Постанова розпорядку, що зправила не належить вимагати від осіб, управнених до вношення подань і заяв в матірній мові виказання, що мають польське громадянство і належать до даної народности вказує, що уряд повинен тільки виїмково, у випадку ярих сумнівів вимагати такого виказання. ³³ || ³⁴

Далі вичислює розпорядок ті уряди, що їх треба розуміти як владу й адміністраційні уряди I. інст. а вичислення це не є таксативне, тільки прикладове, так що постановам цього закону буде підлягати всякий адміністраційний і самоврядний державний уряд, що має свій осідок на просторах пяти українських воєвідств, та полагоджує сам справу даної української сторони. Врешті подає розпорядок також тільки для прикладу самоврядну владу й уряди, що мають цей обовязок.

З постанови, що права української мови обмежені тільки до означеного простору та до випадків, в яких згадані уряди самі полагоджують справи українських сторін, подані в українській мові, виходить, що українські сторони не мають тих мовних прав в усіх тих урядах, до яких законна постанова не відноситься, отже в усіх центральних урядах, війську, залізницях, почтах, телеграфлах і телефонах. До всіх тих урядів мусять українські сторони звертатися в письмі тільки польською мовою та не мають права домагатися відповіді (на північних українських землях) або одержувати відповіді без домагання (Галичина) також в українській мові.

Те саме відноситься напр. до Скарбової Палати в Кракові, яка являється першою інстанцією для справ інвалідів і вдів та сиріт по поляглих жовнірах Східної Галичини.

Дотеперішня правна практика знає факти, що деякі державні або автономні уряди, які мають у відношенні до української мови обовязки, означені законом, відмовляють українським сторонам мовних прав, поданих в законі а то на тій підставі, що нібито вони не обняті мовними законами та не вичислені в покликаних розпорядках. Таке становище протизаконне.

До Скарбової Палати в Кракові мусять українські сторони звертатися в польській мові тільки тому, що хоч цей уряд є урядом I. інст. для означених справ українських сторін Східної Галичини, але він має своє місце осідку поза територією тієї країни.

Арт. 3. “На подання сторін, внесені в недержавній мові, відповідає адміністраційна влада I. і II. інстанції і магістрати міст, повітові й воєвідські виділи та їх установи на землях воєвідств: львівського, тернопільського й станиславівського в двох мовах: державній і в мові подання; на осталих землях, названих в арт. 2., дається в такому випадку відповідь в державній мові, а на бажання сторін в двох мовах: державній та в мові подання.

Про допущення в подібних випадках окрім державної мови одної з названих попередно мов у відповідях міської влади міст, виділених під оглядом державної адміністрації з повітів, рішає міська рада.

Уряди сільських громад відповідають сторонам в мові подань”. ³⁴ || ³⁵

§. 3. “Про допущення у відповідях та нарадах і протоколах міської влади міста Львова побіч державної мови української, а в місті Вильні білоруської мови, рішають міські ради тих міст.

Всякі письма з уряду (що не є відповідями на подання і заяви) державної влади і адміністраційних урядів, повинні бути зладжувані в державній мові.

Всякі такі письма самоврядної влади й її установ повинні бути зладжувані засадничо в державній мові, коли дотеперішний спосіб урядування і звязані з тим технічні умови не є для цього перешкодою”.

Арт. 4. “В нарадах громадських, міських, повітових рад і воєвідських соймиків можуть бути вживані рівнорядно з державною мовою мови, допущені в поданнях в даному воєвідстві, відповідно до арт. 2.

Про допущення побіч державної мови одної з мов, названих в арт. 2. в нарадах міських рад міст, виділених під оглядом державної адміністрації з повітів, рішає міська рада.

Протоколи засідань громадських, міських і повітових рад і воєвідських соймиків можуть бути ведені, побіч державної мови, в одній з мов, допущених в нарадах, а то на підставі ухвали даного самоврядного тіла”.

З наведених постанов арт. 3. закону ясно, що всякі відклики від постанов, рішень і заряджень тих урядів, котрі мали обовязок відповісти на українські подання в українській мові, мусять бути подавані, коли вони йдуть до влади та центральних урядів, — тільки по польськи.

Постанови арт. 4. враз з постановою другого уступу 3. артикулу дають Українцям Польщі нагоду засвідчити національний характер своєї національної території. Але в умовах сучасної політики польського уряду ця справа натрапляє на окремі труднощі. Передовсім виділені з повітового звязку на українській національній території міста досі не мають такої виборчої ординації, яка запевнила би Українцям відповідне заступництво. Те саме відноситься до більшости міст і містечок, невиділених з повітових звязків на цілій українській національній території Польщі.

Навіть після введення загального виборчого права до громадських рад по містах і селах, остали деякі міста під управою неукраїнської, отже польської і жидівської більшости. Але коли уряди міст невиділених з повітових звязків мають хочби обовязок, відповідати на українські подання в українській мові, то уряди міст виділених зі звязку повітів такого обовязку не мають, а про те, чи їх магістрати мають відповідати на українські письма в українській мові та чи члени міської ради можуть в ній промовляти по українськи, рішає сама рада.

35 || 36

Відомі з щоденної преси факти, що міська рада Львова відмовляла українським радним можности промовляти по українськи, а ради інших міст та соймиків

відмовляли допущення в протоколах засідання міських і соймикових рад української мови.

Арт. 5. “Оповістки самоврядної влади можуть бути зладжувані на підставі ухвали даного самоврядного тіла в двох мовах, а іменно: побіч тексту в державній мові, поміщеного на першому місці, може бути текст в мові, допущеній в поданнях.

Оповістки державної влади будуть зладжувані в тих самих мовах, що оповістки самоврядної влади в даній громаді.

Воєвідські закони й урядові оголошення державної адміністраційної влади, оголошувані в Урядовому Деннику Воєвідства, будуть мати побіч тексту в державній мові, поданого на першому місці, також текст в тій мові, в якій буде побіч державної мови ведений протокол воєвідського соймику. У випадку ріжниць вислову рішає текст в державній мові”.

§. 4. “Оповістки влади й урядів, вичислених в §. 1. цього розпорядку, будуть зладжувані на цілому просторі Річипосполитої виключно в державній мові.

Оповістки цивільної влади й адміністраційних урядів II. і I. інстанції зладжується в засаді в державній мові; тільки в громадах, в котрих оповістки громадської влади будуть на підставі арт. 5. зладжувані в двох мовах, будуть також оповістки цивільної влади й адміністраційних урядів II. і I. інстанції зладжувані в тих самих мовах”.

Коли українське громадянство Польщі змогло би перевести ухвали відносних самоврядних тіл щодо зладжування оповіщень і ведення протоколу нарад також в українській мові, тоді автоматично мусить і державна адміністрація – вже без ніякої окремої ухвали або й акції громадянства з уряду оголошувати в тих випадках розпорядки і т. д. в українській мові. Ця дуже важна постанова закону дає, як уже завважено, можливість надати українським землям український характер.

Арт. 6. “Самоврядні звязки можуть на підставі своєї ухвали переписуватися з іншою самоврядною владою не тільки в державній, але і в іншій мові, але тільки в межах простору, на котрім вживання даної мови допущене відповідно до арт. 2.”

§. 5. “На просторах, на котрих вживання даної матірної мови допущене відповідно до арт. 2. закону, можуть самоврядна влада й уряди та їх установи висилати на підставі ухвали даного самоврядного звязку письма до іншої самоврядної влади й урядів не тільки в державній мові, але і в даній матірній мові; але вони не мають права вимагати, щоби ³⁶ || ³⁷ відповідь була дана в тій самій мові, в котрій було зладжене їх письмо”.

Ця можливість досі мабуть зовсім невикористана. Коли українська громада або повіт прийме таку постанову та почне переписуватися з іншою самоврядною владою (управи сільських і міських громад, повітові і воєвідські виділи) на просторах пяти українських воєвідств в українській мові, то хоч не має права вимагати такоїж відповіді, дасть принадний приклад іншим українським громадам, які відповідатимуть врешті по українськи.

Арт. 7. “Постанови арт. 2-5. не відносяться до влади і урядів зарядів залізниць та почт, телеграфів і телефонів. Але при устному порозуміванні з публикою, особливож при білетових залізничних касах і при почтових віконцях урядів, треба, відповідно до потреби й можности, допустити матірню мову місцевої, непольської людности”.

§. 6. “Функціонарі залізниць та почтових, телеграфічних і телефонічних урядів повинні на просторах воєвідств: львівського, тернопільського, станиславівського, волинського й поліського порозуміватися при устних зносинах з публикою, особливож при почтових віконцях і залізничних касах, з місцевою людністю також українською мовою, а то відповідно до потреби й можности.

Розпорядок міністра промислу й торгівлі з дня 18. січня 1926. про адресування поштових посилок і телеграм, замовлювання телефонічних розмов та вживання мов в телеграфічній і телефонічній комунікації у внутрішньому обороті. (Д. 3. ч. 7. поз. 51.).

На підставі арт. 17. закону з дня 3. червня 1924. про пошту, телеграф, і телефон (Д. 3. Р. П. ч. 58. поз. 584.) заряджується ось що:

§. 1. Адреси всяких поштових посилок і телеграм, у внутрішньому обороті мають бути — окрім виїмків вичислених в §. 3. — виповнені виключно латинською азбукою.

Назва місця призначення (поштово-телеграфічного уряду) має бути подана в усталеному урядовому вислові.

§. 2. Усякі доручення й означення, подавані на пересилках і телеграмах, поза властивою адресою мають бути вписані в державній мові.

§. 3. Адреси звичайних листових пересилок можуть бути виповнені кирилицею в обороті внутрі просторів воєвідств: львівського, тернопільського, станіславівського, волинського й поліського — в українській мові; воєвідств: поліського, новгородського, виленського й повітів гродненського й волковиського в білостоцькому воєвідстві — в білоруській мові а також з інших просторів держави до названих земель при ужиттю дотичної мови. ³⁷ || ³⁸

Назва місця призначення має бути одначе подана завжди в усталеному урядовому вислові, латинською азбукою.

§. 4. В змісті телеграм допускається вживання, в характері отвертої мови, всіх європейських мов та мов: латинської, гебрейської та японської при вжиттю латинської азбуки.

§. 5. При замовлюванні телефонічних розмов обов'язані інтересенти подати назву бажаної місцевості в усталеному урядовому вислові.

В телефонічних розмовах інтересентів поміж собою не застерігається обмежень щодо мови ведених розмов.

§. 6. У випадку незбереження приписів §§. 1—5. має управа почт і телеграфів право:

а) відмовити прийяття реєстрованої посилки або телеграми,

б) ухилитися від відповідальности: щодо звичайних листових посилок — за неправильне доручення або зворот до місця надання, щодо телефонічних розмов — за належне сповнення бажання інтересованого.

§. 7. Подрібні пояснення, щодо прикладення постанов цього розпорядку будуть поміщені у виконавчих приписах, котрі видасть генеральний директор почт і телеграфів.

§. 8. Цей розпорядок обов'язує на цілому просторі держави з днем оголошення. Одночасно тратить обов'язуючу силу розпорядок міністра промислу й торгівлі з дня 20. грудня 1924. про державну й інші (матірні і чужі) мови в почтовій, телеграфічній і телефонічній комунікації у внутрішньому обороті (Д. З. Р. П. ч. 113. поз. 1010.).

Розпорядок міністра правосуддя з дня 18. травня 1927. р. в порозумінні з міністром пошт і телеграфів про протестування векслів поштовими урядами й агенціями.

(Д. З. ч. 46. поз. 417.).

(Гляди: §. 2. уст. 4. а) розпорядку міністра пошт з дня 1. червня 1927. р. в справі поштових доручень (мандатів) у внутрішньому обороті (Д. З. ч. 60. поз. 529.).

1.

Заводиться протестування векслів поштовими урядами й агенціями. Ті уряди будуть зладжувати протести тільки задля незаплати.

2.

Почтові уряди і агенції не будуть зладжувати протестів векслів задля незаплати коли:

б) вексель виставлений в мові іншій, як державна; на землях, вичислених в арт. 2. закону з дня 31. липня 1924. про державну мову і мову урядування державної і самоврядної адміністраційної влади (Д. З. Р. П. ч. 73. поз. 724.) допускається зладжування протесту на підставі векслів, виставлених ³⁸ || ³⁹ в мовах там поданих, а на землях воєвідств: познанського, поморського й шлезького на підставі векслів, виставлених в німецькій мові.

Виконні приписи з 16. лютого 1926. р. до розпорядку міністра промислу й торгівлі з дня 16. січня 1926. р. про адресування поштових посилок і телеграм, замовлювання телефонічних розмов та вживання мов в телеграфічній і телефонічній комунікації у внутрішньому обороті.

(Ур. Д. Ген. Дир. П. і Т. ч. 8. поз. 19.)

На підставі §. 7. розпорядку міністра промислу й торгівлі з дня 18. січня 1926. р. про адресування поштових посилок і телеграмів, замовлювання

телефонічних розмов та вживання мов в телеграфічній і телефонічній комунікації у внутрішньому обороті (Д. 3. ч. 7. поз. 51.) заряджується ось що:

1. а) адресу поштових посилок — в розумінні цього розпорядку — становлять: Означення адресата (імя и назвище або назва фірми і т. д.), місце призначення (віддавчий поштово-телеграфічний уряд), чемностеві форми, ближче означення, т. є означення звання, місця замешкання (на пр. громада, село, вулиця, дім, помешкання, подвіря, поверх, сходи і т. д.) та подана зворотна адреса, т. є надавець і його адреса.

б) Адресу телеґрами становить усе те, що надавець помістив перед змістом, окрім особливих доручень (т. 6 цих приписів).

2. Адреси звичайних листових посилок усяких родів мають бути написані в обороті внутрі цілої держави — окрім виїмків, поданих в т. 9. оцих приписів латинською азбукою.

3. Адреси реєстрованих посилок і всякі поштові документи, що належать до них та адреси телеґрам в обороті внутрі цілої держави, мають бути подані виключно латинською азбукою.

4. Місце призначення (назва віддавчого поштово-телеграфічного уряду) має бути подане в адресах поштових посилок і телеґрам на просторі цілої держави в усталеному урядовому вислові.

Назви місць замешкання (громад, сіл, вулиць, і т. д.) повинні бути подані в усталеному вислові.

5. Як “усталений урядовий вислів” обовязує:

а) при назвах поштово-телеграфічних урядів і залізничних стацій, уповажнених до виміни приватних телеґрам — назви, подані в «Списі урядів і поштово-

телеграфічних агенцій Польської Річипосполитої», виданих Генеральною Дирекцією Почт і Телеграфів.

б) при назвах: місцевости замешкання: громад і сіл — що не є zarazом місцем осідку віддавчого поштово-телеграфічного уряду — назви, усталені адміністраційною владою, — вулиць і т. д. — назви, усталені компетентною самоврядною владою. ³⁹ || ⁴⁰

6. а) Як доручення й означення, подавані в адресах поштових посилок, належить уважати ті всі написи й знаки, що їх надавець уміщує на зовнішніх сторонах посилки задля подання поштово-телеграфічним урядам вказівки, кому належить доручити посилку та яким — евентуально особливим — способом, передбаченим поштовими приписами, належить дану посилку трактувати підчас транспорту та при доручуванні.

До тих належить: означення змісту й вартости посилок, евентуально подані словно квоти післяплати та означення: “до рук власних”, “з виключенням повновласти”, “за післяплатою”, “за зворотом посвідчення відбору”, “за посвідченням виплати”, “на власну відповідальність”, “в разі невідобрання звернути посилку” і т. д. та короткі записки на надавчих блянкетах П. К. О., вільні від поштової оплати.

б) Як доручення й означення в телеграмах треба вважати всі особливі означення, подані надавцем перед адресою, а крім того адресу надавця — коли її уміщення обовязкове — як теж усі уміщені надавцем спростування й уваги, що не належать до змісту телеграми, а служать тільки для відома поштово-телеграфічного уряду.

Всі подані в оцьому пункті доручення й означення мають бути подані в державній мові латинською азбукою, якщо вони (в телеграмах) не означені конвенціональними знаками.

7. Квоти поштових переказів, чекових і щадничих переказів П. К. О. і надавчих блянетів П. К. О. означені словом, мають бути подані в державній мові, латинською азбукою.

8. Написи, що дають підставу до гуртової або кредитової поштової (телеграфічної) оплати, мають бути подані в державній мові, латинською азбукою висловом, усталеним відносними розпорядками.

9. Адреси звичайних листових посилок, висланих до місцевостей на просторах, поданих в §. 3. розпорядку, можуть бути вивчені кирилицею, окрім назви місця призначення (віддавчого поштово-телеграфічного уряду).

При дісланні або звороті тих посилок до просторів держави – поза означеними в §. 3. розпорядку – виписує поштовий уряд, що досилає або звертає, адресу на посилці латинською азбукою.

10. Адреса і зміст телеграми мають бути подані латинською азбукою в мовах, названих в §. 4. розпорядку, при захованні застережень §§. 4. й 6. оцих постанов.

11. Як урядовий вислів назви місцевости, подаваної при замовлюванні телефонічних розмов, обов'язує вислів, усталений для даної місцевости відповідно до т. 5. оцих постанов.

12. У випадку незбереження постанов §§. 1., 2., 4. розпорядку і пунктів 3, 4, 5, 6, 7, 8, і 10, оцих постанов, повинні поштово-телеграфічні функціонари зажадати від надавця до ⁴⁰ || ⁴¹ конання відповідної зміни, коли її введення в адресі реєстрованих посилок даного роду дозволене відповідно до обов'язуючих поштових приписів. На випадок незбереження цього обов'язані поштово-телеграфічні функціонари відмовити прийяття реєстрованої посилки або телеграми.

Щодо звичайних листових посилок зроблять поштові уряди все можливе задля відчитання адреси й доручення посилки.

Коли назву телефонічної стації подано в іншому вислові, як усталений, постараються поштово-телеграфічні функціонарі в сумнівних випадках зробити все можливе задля усталення, з якою місцевістю бажає інтересент получения. У випадку невідповідного сповнення бажання інтересента наслідком подання назви місцевости в іншому вислові, як усталений, не прислугує інтересентови право домагатися звороту зложених оплат, або счеркнення оплат, належних за відносну телефонічну розмову, напр.: оплати за розмову поміж містами, за викликання назвища бажаної особи, за візвання до розмовниці, за реклямацію.”

В другому уступі допускає 7. арт. закону виїмок щодо вживання української мови при устному порозумінні урядовців з громадянством. З цієї постанови закону виходить, що можуть бути теж допущені устні заяви та внески в українській мові.

Цю законну постанову повинно українське громадянство використати.

Такому викладови закону сприяє ще й розпорядок міністра промислу й торгівлі з дня 16. 6. 1926. враз з виконними приписами до того розпорядку генеральної дирекції почт і телеграфів з дня 16. II. 1926. р.

§. 7. “Вирішування відкликів в справах мови урядування належить способом інстанції до властивої адміністраційної державної й самоврядної влади”.

В випадку протизаконного вирішення справи мови вищими інстанціями державної адміністрації або самоврядування служить стороні право позову до Найвищого Адміністраційного Трибуналу в Варшаві.

Арт. 10. “Оцей закон обов'язує з днем 1. жовтня 1924. р. Рівночасно тратять законну силу приписи, що впорядковують досі справи, обняті постановами

цього закону на землях Річипосполитої Польської за виїмком воєвідств: шлезького, познанського й поморського”.

На цілому просторі Польщі є польська мова мовою урядування торговельно-промислових палат (розпорядок Президента Р. П. з 15. VII. 1927. р. Д. З. Р. П. ч. 67. поз. 391.) та рільничих палат (розпорядок Президента Р. П. з дня 22/III. 1928. Д. З. Р. П. ч. 39. поз. 385.). Цей факт не відбирає Українцям права звертатися до цих установ усно й на письмі ⁴¹ || ⁴² в українській мові. Може повстати тільки питання, чи ті установи мають обов'язок відповідати на українські подання по українськи, так як обов'язані робити це уряди загальної адміністрації на українському мовному просторі держави по постановам мовного закону.

Такий самий правний стан щодо мови існує в інших фахових установах і корпораціях публичного права, як: адвокатські, нотарійні, лікарські й інженірські палати, суспільні забезпечні і т. д.

Адміністраційна влада видала окрему постанову, що знавці-землеміри (геометри) мають виконувати свої урядові чинности для сторін на письмі тільки в польській мові. Отся постанова суперечить загальним правовим засадам і правам, признаним українській мові в урядуванні загальної адміністрації.

6. Українська мова у веденні церковних метрик.

З давних часів остав один з важних відділів державної адміністрації: ведення т. зв. актів цивільного стану, ц. є метрик уродження, вінчань і смерти в руках католицької Церкви, яка веде їх від часів тридентського собору. В тій ділянці добула українська мова деякі права, які остали досі, але тільки на просторах Східної Галичини.

Австрія користала з готового метрикального апарату католицької Церкви. Вона зорганізувала ведення метрик, — а властиво впорядкувала його — універсалом

цісаря Йосифа II. з 20/II. 1784. Це властиво одинокий припис, на котрому могли адміністраційні влади оперти свій надзір над церковними метриками і це в дуже обмеженій мірі. Цей універсал доручає Єпископам нагляд над веденням метрикальних книг парохами й разом доручає окружним урядникам від часу до часу вглядати, чи ті книги ведуться всюди по припису.

Надворний декрет, з 15/I. 1787. (Зб. с. з. ч. 621.) дає метрикальним книгам доказову силу прилюдних грамот, хоч священники, які ведуть метрики, не є ані урядниками стану ані загалом державними урядниками. Загалом не зорганізувала Австрія окремих католицьких метрикальних урядів, не існував напр.: “Гр. кат. парохіяльний уряд як метрикальний”. Держава не платила і не платить досі нічого за ведення тих книг, а кошти їх ведення покривається з церковного маєтку.

Метрики це церковна установа, а цю засаду потверджує декрет надв. канц. з 8/12. 1845. ч. 36507. Розпорядок австр. мін. внутр. справ з 7/8. 1880. ч. 9842, вияснив, що священник який веде метрики, не має права карати за непослух на візвання видане до сторони явитися в справах метрик, бо він не державний урядник і не виконує актів державної влади.

Рескрипт тогож міністерства з 27/6. 1857. ч. 12522. зазначає виразно, що католицькі парохі не підпорядковані по⁴² || ⁴³ літичним урядам і владі, а рівнорядні з ними. Губерніяльний декрет з 21/10. 1836. ч. 58446. постановляє, що на випадок спростування метрик має священник, який веде метрики, предложити відносно жадання суду, уряду або сторони Єпископови. Декрет надв. канц. з 27/6. 1835. ч. 16406. і з 19/2. 1836. ч. 4286. заряджує пересилання копій з метрик до переховання в канцеляріях єпископських ординаріятів, а не політичної влади. Католицьких парохів, котрі ведуть метрики, не іменує уряд, який теж не передає їм метрикальних книг ані не записує їх. Духовна влада вводить їх в урядування та передає їм метрикальні книги.

Щодо мови метрик, то в тій справі рішає здавна фактичний стан. В католицькій Церкві мала очевидно перевагу і першенство латинська мова. Декрет надв. канц. з 25/2. 1788. (проголошений в Галичині губернiяльним розпорядком з 17/12. 1834. ч. 78770) радить тільки, щоби дати й імена писати латинською азбукою. До того часу ведені були метрики гр. кат. парохій або в церковно-словянській або польській чи латинській мові. Розпор. мін. вн. справ з 16/9. 1875. ч. 1767. стверджує, що в Галичині ведуться метрики в латинській мові відповідно до звичаю, але він постановляє рівночасно, що сторонам, які мають до метрик уроджених і вінчаних вписати власноручно своє імя, стан і т. д. вільно послуговатися також м. і. українською мовою. Відписи з метрикальних книг мусять дослівно згоджуватися з вписами, а вияснення чи то “посвідки певних обставин” можуть бути видавані також в українській мові.

(Цей розпорядок, проголошений для Галичини оповіщенням намісництва з 25/9. 1875. ч. 47131. п. 67. В. кр. з.).

Відповідно до зарядження Львівського Митрополичого Ординаріату з 24/9. 1915. ч. 1572. орд. (ч. III. АЕПарх. Відомостей з 1/Х. 1915.), з 1/2. 1918. ч. 453. (ч. I. АЕВ. з 1918.) і розп. ч. 888. (ч. 2. АЕВ. з 30/9. 1919.) ведуться метрики гр. кат. українських парохій в українській мові, а відписи з метрик мусять по припису Митр. Ордин. ч. 888/19. годиться з метриками – оригіналами, бути їх копею, отже мусять бути дані в українській мові. Цих розпорядків Льв. Митр. Ордин. не переведено в життя в гр. кат. Церкві в цілому об'ємі та вже за Польщі повернено подекуди до ведення метрик в латинській мові.

Переписка з урядами була ведена весь час в українській мові. Щодо цього станула австрійська влада на становищі, що гр. кат. українські парохі ведуть викази померших, виписи одружень і народжених в українській мові, відповідно до заведених в тій мові розпорядком мін. внутр. справ і мін. правос. з 9/3. 1900. ч. 3257. формулярів. Уряди й суди мали обовязок звертатися до гр. кат. урядів в метрикальних справах в українській мові. Цей правний стан остав незмінений,⁴³ || ⁴⁴ хоч польське міністерство правосуддя видало в 1929. р. згадані формулярі вже тільки в польській мові, а в написах вжито назви

“парохіяльні урядники”. Одначе гр. кат. священники подавали далі потрібні урядам й судам метрикальні дати в українській мові.

Конкордат Польщі з Римом з 1925. р. вступив в місце всіх державних приписів, що регулювали церковні справи, а також справи ведення метрик. Отже ніякі австрійські приписи про спосіб ведення метрик, їх мову, надзір державної влади над ними і т. д. не можуть далі остатися в правній силі. Всі закони, суперечні з засадами конкордату, ухилені; конкордат спертий на засаді рівнорядности католицької церкви й держави. По конкордаті є церковні метрики чисто церковною справою. Пагінацію метрикальних книг переводить тепер тільки декан, а староство не вводить католицького священника навіть в посідання т. зв. темпоралій. Це все належить виключно до церковної влади.

Акція, яку розвели польські адміністраційні уряди іде в тому напрямі, щоби примусити греко-кат. українських священників, як “метрикальних урядників”, видавати інформації з метрикальних книг та кореспондувати зі судами й адміністраційними урядами в польській мові. Задля цього покликується польська влада на деякі названі вже австрійські розпорядки, викладаючи їх односторонно, далі на мовні закони з липня 1924. р., а за непослух карає священників гривнами, щоби виконати ведення урядування в метрикальних справах в польській мові.

Треба ствердити, що закон з 31/7. 1924. р. ч. 73. поз. 724. Д. З. Р. П. відноситься тільки до адміністраційних державних і самоврядних урядів, а арт. 2. закону з 19/1. 1928. р. ч. 11. поз. 86. Д. З. Р. П. вичислює докладно всі ті уряди, але не вичислює там священників, що ведуть метрики. Названий вже розпорядок ради міністрів з 24/9. 1924. р. ч. 85. поз. 820., вичислює ще докладніше всі адміністраційні уряди, до яких відноситься мовний закон. Священників, що ведуть метрики, також не подає а таксамо не подає їх закон про мову урядування в судах, прокуратурі й нотаріяті. Конкордат не скасував цісарського розпорядку з 18/4. 1850. р. ч. 156. та розпорядку мін. віроісповідань з 15/7. 1850. р. ч. 320. про карне й дисциплінарне поступовання проти катол. священників. В них постановлено, що коли католицький священник

сповнить злочин або інший каригідний вчинок, який підлягає судовій компетенції, то треба справу передати судови, а як є на нього скарга зприводу урядування або поведення його в духовному уряді, то адміністраційні політичні уряди мають справу передати церковній владі, а не можуть самі урядувати. Якби це не помогло, тоді треба віднести до намісника (тепер воєводи), що має порозумітися в тій справі з єпископом. ⁴⁴ || ⁴⁵

Отже в ніякому випадку не може адміністраційна влада прикладати до греко-католицьких священників, які не хочуть урядувати в польській мові, ні постанов ціс. патенту з 20/4. 1854. ч. 96. Д. Д. З., ані теж розпорядку през. Р. П. з 22/3. 1921. ч. 36. поз. 342. Д. З. Р. П. про примусове поступовання в адміністрації і не має права якнебудь карати непослушних. В тій справі існує цілий ряд рішень Найвищого Суду в Варшаві, які висловили правний погляд, що мовні закони не містять ніякої карної санкції на випадок, якби гр. кат. священник, що веде метрики, не послухав візвання урядувати по польськи. Без такої санкції не може бути кари, а загроза адміністраційного уряду не заступить її тимбільше, що адміністраційні уряди можуть загрозувати карами тільки у випадках, в яких уповажнюють їх до цього закони. Такого уповажнення нема в мовному законі. Не можна прикладати до священників, що ведуть метрики, постанови ціс. розп. з 20/4. 1854. ч. 96. Д. Д. З., бо карі, передбаченій в тому розпорядку, підлягають проступки проти заборон, виданих політичною й поліційною владою в обсягу її ділання, які та влада має право видавати на підставі обов'язуючих правних приписів.

До гр. кат. священників, що ведуть метрики, не можна теж прикладати постанов польського закону з 22/3. 1928. р. про примусове поступовання в адміністрації. Тут також мусять розпорядки адміністраційної влади бути передбачені правом та скермовані чи то до загалу, чи до означеної групи осіб. Нема ніяких законних постанов, які давали би адміністраційній владі право видавати розпорядки в справах мови метрик і кореспонденції гр. кат. парохіяльних урядів з урядами й судами.

Особливу увагу треба звернути на рішення, видані в тих справах Найвищим Судом у Варшаві; є це рішення скріпленого виділу з 7. суддів з 26/5. 1930. ч. Д. К. 689/29., з дня 31/7. 1930. ч. П. З. К. 574/30., П. З. К. 483/30. і з 5/3. 1931. П. З. К. і т. д. В них всюди стверджено, що парохі, котрі ведуть метриральні книги і відповідають на запити державних урядів і влади в метриральних і статистичних справах матірною мовою або видають в ній відписи з метриральних книг, не порушують постанов мовного закону.

Сучасну боротьбу за права української мови в кореспонденції греко-кат. священників з урядами й судами в метриральних справах дуже ослаблює факт, що не все греко-кат. духовенство ставить до справи солідарно. ⁴⁵ || ⁴⁶

7. Мова у війську.

**Приказ Міністра Військових Справ В. III. Ген. Штабу
8161. Рег.**

Мова державна й урядування, – засади, що обов'язують в урядуванні й кореспонденції. (Денник Приказів ч. 48. поз. 682. з 1927. р.).

В зв'язку з обов'язуванням з днем 1. X. 1924., закону з дня 31. VII. 1924. про державну мову і мову урядування державної й самоврядної адміністраційної влади (Д. З. Р. П. ч. 73/24. поз. 724.) і в зв'язку з оголошенням виконного розпорядку ради міністрів до тогож закону з дня 24. IX. 1924. (Д. З. Р. П. ч. 85/24. поз. 820.), проголошую засади, що обов'язують в тому напрямі військову владу при урядуванні й кореспонденції та доручаю зберігати їх пильно.

§. 1. Вся військова влада й уряди на цілому просторі Річипосполитої урядують як у внутрішній, так і зовнішній службі виключно і без виїмку в державній, т. є польській мові.

Зовнішню службою вважається усне відношення та переписку з іншими військовими, державними й самоврядними урядами – та інтересентами.

§. 2. Відносно військової влади не може бути прикладена постанова закону про припинення на деяких просторах подань в матірніх мовах населення (українській, білоруській, і литовській) ані про обов'язок відповідати на подання в тих мовах.

Усякі письма й подання до військової влади й урядів повинні бути зладжені тільки в державній мові, хочби були вношені через місцеву владу й державні та самоврядні адміністраційні уряди, на котрі накладає згаданий закон в певних випадках обов'язок приймати їх, як і укласти на них відповідь в матірній мові населення.

Документи, додані до писем і подань, повинні бути, якщо вони зладжені в оригіналі в матірніх мовах людности, перекладені на польську мову, а докладність перекладу повинна бути стверджена урядовим перекладачем або польськими заграничними станицями.

§. 3. Всякі оповістки військової влади на цілому просторі Річипосполитої, не виключаючи оповіщень про бранку, повинні бути зладжені виключно в державній мові.

§. 4. Подання в справах військової служби осіб, що перебувають за границею, вношені з поминенням дороги дипломатично-консульської повинні бути уложені в державній мові.

Коли військова влада або уряди одержать подання в чужій мові від осіб, що перебувають за границею, належить примінити спосіб поступовання, вказаний у Приказі Д. Мін. Військ. Справ ч. 65/24. т. 2. ⁴⁶ || ⁴⁷

§. 5. Написи на військових предметах і урядах та внутрі – належить зладжувати тільки в державній мові.

8. Право про уладження загальних судів.

Закон з 6. II. 1928. Д. З. Р. П. ч. 12. поз. 93., змінений законами з 4. III. 1929. Д. З. Р. П. ч. 5. поз. 43. і з дня 24. XI. 1930 Д. З. Р. П. ч. 80. поз. 626., з дня 23/8. 1932. Д. З. Р. П. ч. 73. поз. 661. і з дня 7. X. 1932. Д. З. Р. П. ч. 86. поз. 734., оповіщений в одноцілому тексті Міністром дня 22. XI. 1932. ч. 102. поз. 863. Д. З. Р. П.

Арт. 10. Судовою мовою є польська мова. Вживання інших мов означають окремі закони.

Арт. 82. На становище судді може бути іменований той, хто:

г) знає польську мову в слові й письмі.

ДІЛ V. Присяглі.

Арт. 214. До виконання обов'язків присяглого судді покликуються особи мужеського полу, котрі:

д) знають польську мову.

Хоч суддя мусить, по закону, берегти постанови мовних законів щодо прав української мови, то він не обов'язаний виказатися знанням української мови, коли обіймає свій уряд. Ця постанова закону доторкає самої підстави доброго виміру справедливости: знання мови підсудних.

Але якщо у фахових суддів ця недостача дасться в практиці з часом вирівняти, то незнання мови підсудного має в судах присяглих ще більше діймаюче значіння.

9. Право про уладження адвокатури.

Розпорядок Президента Річипосполитої з дня 7/Х. 1932. р.
ч. 86. поз. 733. Д. 3. Р. П.

Розділ II.

Умовини прийяття до адвокатури.

Арт. 9. На листу адвокатів буде вписаний той хто:

3.) Володіє польською мовою в слові і письмі.

10. Закон з дня 31. липня 1924. р. про мову урядування судів, прокураторських урядів і нотаріяту. (Д. 3. ч. 78. поз. 757.).

Арт. 1. Мовою внутрішнього й зовнішнього урядування судів, прокураторських урядів і нотаріяту є польська мова як мова державна. ⁴⁷ || ⁴⁸

Обіжник міністра правосуддя з 30. вересня 1921. р. ч. 933. I. V/24., в справі виконання закону з дня 31. липня 1924. р. про мову урядування судів, прокураторських урядів і нотаріяту (Ур. Д. Мін. Правосуддя ч. 19., стор. 497. змінений обіжником ч. 1030/I. V/25. з дня 14/4. 1925. (Ур. Д. Мін. Правосуддя ч. 8.).

(Артикули і точки закону означені арабськими, а точки обіжника римськими цифрами).¹⁶

До апеляційних судів в Люблині і Вильні, до панів прокураторів при тих судах, до всіх суддів (слідчих суддів) і прокураторських урядів в округах апеляційного виленського суду й окружних судів в Луцьку й Рівному.

Не обіймаючи оцим обіжником апеляційного львівського округу з уваги на інший правний стан в тім окрузі (арт. 4. і 5. закону), подаю судам і прокураторським урядам, означеним в наголовку, оці пояснення і вказівки щодо прикладення постанов закону з дня 31. липня 1924. р. (Д. 3. Р. П. ч. 78. поз. 757.), не пересуджуючи вислідів суддейської інтерпретації.

I. Постанови закону відносяться тільки до судів і прокураторських урядів, названих в арт. 3. Підставою, яка рішає, є осідок суду (прокураторського уряду) на певнім просторі, означеним в тім артикулі. Мовний простір означений для кожної мови окремо. Вживання недержавної мови дозволене в суді II. інстанції (апеляційному суді і окружному суді, як суді II. інстанції) також тільки під умовиною, що той суд має осідок на просторі, на котрому та мова дозволена; в іншому випадку вжиття недержавної мови недозволене в суді II. інстанції навіть тоді, як в I. інстанції справа велася в суді, в котрім ужиття недержавної мови було дозволене.

В апеляційному суді у Вильні (прокураторському уряді при тому суді) вживається отже білоруська мова (арт. 3. літ. б), зате вживання в тім апеляційнім суді і в апеляційному суді в Любліні мови української обмежене до справ, вказаних в арт. 3. літ. а) друге речення.

В судах і прокураторських урядах, що мають осідок на просторі поліського воєвідства, дозволене вживання побіч державної мови двох мов: української й білоруської, зате поза тим простором вільно вживати тільки одної з недержавних мов (виїмково як другої мови литовської на дуже обмеженому просторі).

Тому, що територіяльний адміністраційний поділ не зовсім покривається з територіяльним поділом судівництва,⁴⁸ || ⁴⁹ виходять деякі ускладнення, і так: в окружних судах (прокураторських урядах) в Луцьку і Рівному і в усіх судах їх округів дозволене вживання української мови. Затє білоруської мови, дозволеної в мирових судах і в слідчих суддів повітів камінькоширського і сарненського (поліського воєвідства) не вільно вживати в окружних судах

(прокураторських урядах) в Луцьку і Рівному незалежно від того, чи вони будуть урядувати як перша, чи як друга, відклична інстанція від присудів і рішень мирових судів (слідчих суддів) названих двох повітів.

В окружному суді (прокураторському уряді) в Гродні й у всіх судах його округу дозволене вживання білоруської мови. Зате недозволене вживання української мови, дозволеної в мирових судах і слідчих суддів: косівського і пружанського повіту (поліського воєвідства) в окружному суді (прокураторському уряді) в Гродні, незалежно від того, чи він урядує як перша, чи як друга, відклична інстанція від присудів і постанов мирових судів (слідчих суддів) названих двох повітів.

II. Закон відноситься — поза нотаріатом — до судів і прокураторських урядів.

Має він бути застосований теж у слідчих суддів, у гіпотечних писарів і коморників з уваги на їх становище, означене в тимчасових приписах про уладження судівництва з 18/7. 1917. р. (Уряд. Денник ч. 1. поз. 1.) і тимчасової загальної інструкції для судів з 13/8. 1917. р. (Уряд. Денник ч. 2. поз. 4.).

Зате приписи закону не відносяться до державної поліції навіть у випадку, коли її органи покликані до чинности в обсягу карного поступовання, бо до державної поліції, як адміністраційної влади, прикладається постанови арт. 2. закону з 31. липня 1924. р. (Д. З. Р. П. ч. 73. поз. 724.). Державна поліція приймає заяви в матірних мовах, але нотатки чи протоколи, що відносяться до тих заяв, списує виключно в державній мові.

III. З постанови арт. 1. і першого речення арт. 2. закону виходить, що вживання державної мови є правилом, а вживання інших мов виїмком. Отже в сумнівному випадку треба дати першенство державній мові. Суди і прокураторські уряди переписуються між собою і з усякою державною й самоврядною владою та урядами тільки в державній мові і в тій мові одержують відповідь. В устних проголошеннях (гляди т. IV.) а таксамо в написах, оповістках і оголошеннях (т. X.) вживає суд (прокураторський уряд) виключно державної мови. Навіть

тоді, коли суд (прокураторський уряд) уживає недержавної мови, вживає її побіч державної, уміщеної на першому місці (арт. 2. т.т. 4, 5, 6, 7, 9.). ⁴⁹ || ⁵⁰

Право сторони (обвинуваченого, свідка, сторони в процесі) вживати матірної мови та домагатися, щоби в ній запроTOCOLовано їх зізнання та заяви, або долучено до поладнання переклад на цю мову, залежне від таких умовин:

а) щоби суд належав до ряду тих, в котрих дозволено вживання відносної матірної мови (арт. 3. гл. точка 1.);

б) щоби особа, що хоче користати з права, була польським громадянином тої народности, якої мови вживає або домагається її вжиття (арт. 2. вступ);

в) щоби вжиття або домагання містилося в межах, означених законом (арт. 2. т.т. 1–9., арт. 4.).

Право вживати матірню мову мають особи фізичні й особи правні, ті останні відповідно до фактичних обставин громадянства і народности їх членів, постанов статуту, завдань і мети, висловлених у статуті. Від осіб, що складають устні заяви або письма в матірних мовах зправила не належить вимагати виказання, що мають польське громадянство і належать до даної народности. Належить отже зправила пильнувати засади, що при складанні устних заяв вистане на випадок сумніву заява сторони щодо її громадянства і приналежности до даної народности, доки не покажеться, що заява щодо громадянства незгідна з правдою; вважається, що подання сторони в матірній мові походить від польського громадянина відносної народности, хіба, що брак польського громадянства видний із самого подання або актів суду (прокураторського уряду) або вже виказаний в інший спосіб. (Обіжник ч. 1030 IV./25.).

Сторона, що вносить письмо в матірній мові, має це право також і тоді, коли, вносить його з підписом адвоката або іншого заступника.

Відповідно до постанови арт. 4. можуть адвокати й інші заступники – заступаючи сторони – вживати недержавної мови тільки при існуванні двох умовин:

а) якщо заступлена сторона належить до тої народности, котрої мова має бути вжита;

б) якщо також адвокат є тої самої народности, що й сторона. Одначе промови перед рішаючим судом вільно виголошувати адвокатам і іншим заступникам тільки в державній мові. Вище згадані права мають тільки українська й білоруська мова. Зате адвокати й інші заступники литовських сторін не мають права вживати литовської мови.

Знавці не мають мовних прав, передбачених в арт. 2., свідки не мають права домагатися, щоби до постанов і інших полагоджень, хочби вони відносилися виключно до них, додавано переклад на матірню мову свідка (арт. 2. т. 7.), хоч мають право вживати тої мови в слові (арт. 2. т. 1.), вносити в ній письма (арт. 2. т. 2.), а в доходженнях і карних слідствах ⁵⁰ || ⁵¹ право домагатися запротоколування їх зізнань в тій мові (арт. 2. пункт. 4.).

Арт. 2 “Польські громадяне української, білоруської та литовської народности мають право вживати в судах і прокураторських урядах, названих в арт. 3., також їх матірньої мови в таких випадках:

1. Сторони й свідки мають право вживати в судах і прокураторських урядах в слові матірньої мови. Якщо друга сторона або її заступник або присяглий суддя не розуміє тої мови, суд подає йому зміст зізнань, заяв та висновків. Як випадє потреба, суд може покликати перекладача. Загалом суд повинен пильнувати, щоби сторона, яка не розуміє мови вживаної в суді, не потерпіла шкоди в можности береження своїх прав”.

IV. (До арт. 2. пункт. 1.).

“Вжиття стороною (свідком) матірньої мови в слові ще не рiшає, в якiй мовi належить списати протокол, стверджуючий змiст того, що подала сторона. Такий протокол буде зладжений зправила в державнiй мовi; виiмки означають приписи арт. 2. т. 4 i 5. (далi т. VII.). Державноi мови вживає також суд (прокураторський уряд) в своїх устних заявах i в устному проголошеннi змiсту присуду (сентенцiї), резолюцiї, мотивованих присудiв i постанов, хочби вони були вiдповiддю на заяву, або поладнання освiдчень, внесень i т. д. поданих в недержавнiй мовi i хочби до присуду або постанов, зладжених на письмi, мав бути долучений їх переклад на матiрню мову.

Якщо сторона, її заступник або присяглий суддя не розумiє матiрньої мови, в котрiй друга сторона або свiдок складає заяву або зiзнання, суд перекладе суттєвий змiст тих заяв або зiзнань, одначе без потреби дословного перекладу. Покликання перекладача треба оминати; це допускається тiльки в дуже виiмкових випадках”.

*

Пiд особами треба розумiти отже так фiзичнi, як теж правнi особи. Обiжник мiнiстра правосуддя зазначає це виразно.

Найвищий Суд в Варшавi висловив в присудi з дня 17. XI. 1931. ч. спр. III. 1. P. 631/31. погляд, що таке право належить безумовно всяким правним особам.

Замiтне рiшення Найвищого Суду з дня 2. X. 1930. ч. спр. III. I. P. 444/30., котрим постановлено, що у випадках установа куратора неприявного для особи української народности мусить цей куратор подавати всякi письма в суди й прокураторські уряди тiльки по польськи, а це тому, що куратор являється органом суду, установленим з уряду, а не ⁵¹ || ⁵² заступником сторони i має вести урядування польською мовою.

За таким становищем не промовляє це, що держава має обов'язок берегти інтересів неприявних громадян, — бо якраз цим обов'язком не порушується національних прав неприявного громадянина, що їх має берегти установлений куратор.

Проти цього становища можна подати також аргумент, що курателю виконує держава в інтересі неприявного громадянина, а у випадку повороту цей громадянин має право розглянути діяльність куратора, розуміється в своїй мові.

Може повстати далі правне питання, чи ті самі мовні права, що їх мають фізичні й правні особи, прислугують громадам, як одиницям самоврядної адміністрації. Вони мають право рішати про урядове вживання української мови, а навіть про кореспонденцію з іншими самоврядними одиницями в тій мові, чи мають отже право на підставі своєї ухвали виступати перед судами та прокураторськими урядами, якщо виступають як сторони в своїх приватних справах, в українській мові?

По постановам мовного закону — в загальній адміністрації мусять громадські й самоврядні уряди й установи вести всю кореспонденцію з усякими державними урядами, судами і т. д. в державній, т. є польській мові, коли це діється в урядових справах. Таких справ, в яких громада чи самоврядне тіло виступали би в ділянці загальної адміністрації як приватні одиниці, буде дуже мало.

Зате в судівництві буде таких справ значно більше. Отже, якщо громада чи самоврядне тіло, або установа, виступає в суді, перед прокуратурою або в нотаря в справі свого майна, приватно-правних зобов'язань і т. д., треба їм теж признати ті самі мовні права, що й іншим фізичним та правним особам.

Закон постановляє, що згадані мовні права мають тільки Українці, польські громадяни. Суд, прокураторський уряд або нотар може відмовити тих прав Українцєви, що є громадянином Ч. С. Р., або У. С. Р. Р.

В практиці суддя чи прокуратор або нотар не відмовить, бо не може відмовити – як ми це вже виказали при обговоренні адміністраційного мовного закону – Українцєви громадянинови іншої держави права говорити або зізнавати в українській мові. Але всіх інших мовних прав, які прислугують Українцям польським громадянам, може (хоч не мусить) відмовити.

Постанова арт. 2. уст. 1. стверджує посередно, що суддя або прокуратор обовязаний – як урядовець держави – розуміти мову національної меншини. Далі стверджує, що не можна змушувати сторони, що вживає своєї рідної мови від⁵² || ⁵³повідно до постанов закону, щоби зізнавала, складала заяви або подавала правні висновки в польській мові.

Ця засада закону важна в практиці, бо трапилося досі багато випадків, що польська процесова сторона домагалася тому, що ніби не розуміє української мови, щоби суд спонукав українську сторону вживати польської мови, а суд повторював це бажання.

Це поведення суперечне не тільки з виразною постановою арт. 2. уст. 1., але також з духом цілого закону. Право, признане мові, є правом даної нації й одиниці, члена нації, що в даному випадку вживає цієї мови; воно прислугує у відношенні до даної держави, та в ніякому випадку не є воно признане умовно, відповідно до становища, яке займе інша процесова сторона.

Закон постановляє далі в цьому уступі, що в разі потреби суд може покликати перекладача. Ця постанова дуже загальна, неясна і стоїть до деякої міри в суперечности до щойно згаданої постанови про обовязок судді перекласти або пояснити те, що було подане стороною в її рідній мові, другій процесовій стороні.

Крім цього може трапитися, що суддя схоче пристосувати цю законну постанову для влекшення своєї праці, та буде покликувати до розправи перекладачів і в цей спосіб збільшувати кошти процесу.

2. “Суди й прокураторські уряди приймають також уложені в рідній мові позви, писемні внесення, правні засоби, подання й інші письма та додатки й відписи, якщо їх полагодження належить виключно до обсягу діланья судів (прокураторських урядів), названих в арт. 3. Оця постанова відноситься теж до писем, подаваних з підписом адвоката або іншого заступника.”

V. (До арт. 2. пункт 2.).

“Письма, названі в арт. 2. пункт 2. належить зладжувати, якщо їх полагодження належить в цілости або в части до Найвищого Суду, або до інших судів чи прокураторських урядів, що мають осідок поза простором, означеним в арт. 3., виключно в державній мові, хочби вони були вношені через суди або прокураторські уряди, що мають осідок на просторі, означеним в арт. 3. для даної рідної мови.

Якщо сторона подає письмо в рідній мові в випадках, в котрих це недозволене загалом, не можна цього вважати тільки за формальний брак, котрий можна додатково доповнити; того роду подання не повинно бути загалом розглядане (отже повинно бути відкинене). Зате інакше мається оправа, коли сторона внесла письмо в матірній мові в випад⁵³ || ⁵⁴ку, передбаченим законом, а не додала тільки, всупереч правним приписам перекладу, на державну мову. (т. VI.).”

3. “Сторона, що подала письмо в рідній мові, обовязана подати додатково його переклад на державну мову, якщо друга сторона подасть судови таке домагання протягом 14. днів від дня доручення їй письма. В такому випадку попередні доручення, як також акти, доконані судом на його підставі (присуди, рішення, постанови, ухвали), позбавлені правних наслідків, про що цей суд рішає з уряду. Днем доручення вважається той день, у котрім доручено переклад, але це не спинює виконання вступних ексекуційних чинностей, що забезпечують завдання ексекуції. Нарівні з домаганням подання перекладу буде уважатися відмова прийяття письма, заявлена орғанови для доручень задля браку перекладу.

Якщо доручення має бути доконане поза просторами, на котрих якась рідна мова вживається в судах першої інстанції (арт. 3.), треба переклад на державну мову додати вже до письма.”

VI. (До арт. 2. пункт 3.).

“Уважається, що письмо зладжене в рідній мові, хочби тільки часть тексту була зладжена в тій мові.

Якщо сторону зобовязано внести додатковий переклад письма, а проте вона цього не вчинила, становить це формальний брак (брак прилоги), що має відносно ходу письма наслідки, передбачені відповідними законами. Однак вже домагання другої процесової сторони, щоби долучено переклад на державну мову, має наслідок, що доконане вже доручення письма в рідній мові тратить правні наслідки, а крім того тратять ті наслідки всякі акти, вже доконані на підставі того письма (напр. візвання до суду, заочний присуд), про що суд рішає з уряду і доручує відпис постанови сторонам. Закон не передбачує вислухання сторін перед виданням тої постанови.

У випадку, передбаченому в частині II. Пункт 3. арт. 2., належить уважати недолучення перекладу як брак безумовно потрібного залучника.

З практичних причин, щоб оминути потреби пізнішого постановлювання про позбавлення присуду або постанови правних наслідків, належить, даючи справі хід, заховати такі речинці візвань і доручень, щоби 14-денний речинець для жаданого перекладу минув перед виданням присуду або постанови.

Вступні езекуційні чинности ухилюється щойно тоді, коли мине без наслідків речинець, визначений судом до внесення перекладу на державну мову; суд може поступати ⁵⁴ || ⁵⁵ з уряду, як це виходить із загальної засади арт. 2. т. 3., або наслідком внеску сторони. Якщо сторона зажадала перекладу письма на державну мову, не вільно, перед дорученням їй того перекладу з відповідною

постановою, виконати проти неї, крім вступних, ще дальші ексекуційні чинности, евентуально належить ухилити з уряду вже виконані такі ексекуційні чинности. До вступних ексекуційних чинностей в розумінні закону належать: усякі роди забезпечення позовництв, а з обсягу ексекуції (виконання присуду) заняття рухомого маєтку враз з його описом і оцінкою, евентуально з відданням в надзир, заповідження капіталів і іншого рухомого маєтку у третіх осіб, в урядах, судах і кредитових інституціях, заповідження (заняття) платні й інших заплат, доручення виконавчого наказу, (подання його до гіпотечної книги, зложення в суді), опис, оцінка й заряд недвижимого майна.”

*

Бажання другої процесової сторони має аж так велику силу, що здержує всі доконані судові акти, т. є присуди в заочности, ексекуції і т. д.

З приводу останньої постанови цього уступу арт. 2. трапляються в практиці різні випадки, напр.:

Процесовий суд з осідком на просторі львівської апеляції пересилає акти справи для переслухання свідка Українця до суду краківської апеляції. Тому, що сторони українські, акти писані теж в українській мові побіч польської (позов, відповідь на позов, залучники і т. д.). Реквізиційний суд домагається від позовника переслання відповідної квоти на покликання перекладача. Позовник пересилає переклад позову і т. д. на польську мову, заявляючи, що на перекладача не буде посилати грошей, щоби передовсім не збільшувати непотрібно коштів процесу, а далі тому, що процесовий суд повинен був докладно висловити у реквізиційному письмі, про що розходиться. Врешті: перед судами львівської апеляції вистане по закону зладження перекладу українських писем на польську мову самою стороною. У випадку, який трапився, задоволівся реквізиційний суд надісланим йому перекладом.

Заразом виринає питання, чи держава, її установи та державні корпорації, далі самоврядні уряди й установи мають право домагатися перекладу писем на

державну мову, якщо вони урядують на мовнім українським просторі, особливо ж чи мають таке право відносно відділи генеральної прокуратури.

Беручи справу зі становища духа закону, треба сказати що всі ті уряди й установи обов'язані не тільки знати мову меншини, але й урядувати в ній, отже тим самим обов'язані ⁵⁵ || ⁵⁶ вони прийняти, урядуючи на данім мовнім просторі, процесове письмо в мові меншини й розуміти його.¹⁷

Наслідки цієї постанови закону для члена недержавного народу такі, що він не може бути певний заспокоєння свого права рівночасно з тими громадянами, що подали враз з ним свою справу до суду в польській мові.

Друга процесова сторона дістає – враз з правом домагатися перекладу українського письма на польську мову – незаслужену і в ніякому іншому державному законі неоправдану можливість, протягнути процес або ексекцію.

Закон обмежує в тім випадку право української мови на українській національній території, бо ніхто, що живе на тій території, не обов'язаний її знати.

Закон не висловлює засади, що право жадати перекладу судового письма на державну мову мають тільки члени державного народу. Отже таке право має також член інших недержавних народів, а також і українського.

Боротьба за право мови серед таких умов, це річ надзвичайно ускладнена і тяжка, яка вимагає особливого знання, свідомости, характерности й відваги національного загалу.

Можна оминати некористи з цієї постанови закону так, що передбачуючи поведіння другої сторони процесу додамо відразу до українського письма переклад на державну мову. Однак ризикується в такому випадку кошти зладження перекладу. Кошти ці не були би признані, якби пізваний заявив в суді, що він розуміє українську мову й не домагається перекладу.

В випадках, як судове письмо, зладжене в українській мові, має бути доручене другій стороні поза просторами пяти українських воєвідств, належить додати відразу його переклад на польську мову.

В усіх тих випадках належить стояти на становищі, що стороні належаться кошти перекладу. Переклад, це по постановам мовного закону – безумовно потрібна чинність для ведення процесу.

4. “Як суд признає потрібним з важних причин, постановить, що заява або зізнання, зложене в рідній мові, має бути в цілості або в частині поміщене в протоколі або додатку до протоколу також в рідній побіч державної мови.”

VII. (До арт. 2. пункт 4., 5. і 9.).

“Хочби сторона або свідок ужили в слові тільки недержавної мови (арт. 2. т. 1.), списуються проте протоколи їх ⁵⁶ || ⁵⁷ зізнань і заяв (як вже зазначено в т. IV.), звичайно тільки в державній мові; суд може постановити відповідно до свого свобідного узнання, чи в поодинокім випадку існують важні огляди, для котрих побіч державної мови належить помістити заяву або зізнання також у відносній недержавній мові.

Обовязкове протоколування в рідній побіч державної мови передбачене в таких випадках:

а) в карному поступованні протокується на домагання обвинуваченого або свідка, по припису арт. 2. пункт 5., зізнання й заяви того, хто домагається, також в рідній мові, одначе тільки в прокураторських доходженнях (ведених особисто, а не через поліцію – т. III.) і в часі слідства та в часі ведення слідчим суддею (мировим суддею) поодиноких слідчих чинностей.

Зате протокол головної розправи зладжується в обсягу зізнань і заяв обвинувачених і свідків тільки в державній мові, якщо суд не скористає з важних причин з постанови арт. 2. т. 4.

До знавців не відноситься припис арт. 2. т. 5. (т. III.).

б) судову угоду списується в цивільному й карному поступованні на домагання сторін побіч державної в рідній мові.

В усіх випадках протоколування в двох мовах належить дати на першому місці текст в державній, а побіч нього текст в рідній мові.

Протоколюючи в недержавній мові належить пристосовуватися по можности до діялекту, котрого вживає той, хто зазнає або подає заяву, а в урядовому перекладі присуду, постанови, або іншого полагодження – до діялекту, котрого вжито в письмі сторони, що домагається перекладу (напр. в перекладі апеляційного присуду до діялекту, вживаного в апеляції); в правописі належить вживати азбуки, властивої даній мові або діялектови. Закон не передбачує ужиття російської мови, тому належить пильнувати, щоби в устному й писемному порозуміванні не вживано тої мови.”

*

Хоч це залежне зовсім від самого суду, то проте не повинні українські сторони занедбувати нагоди та звертати Увагу судді на важніші моменти, які треба би записати в судовому протоколі, особливо в діялекті, або тоді, коли мається до діла зі специфічним висловом даної особи. Це важне для точного й безсумнівного охоплення правдивої волі сторін при веденні розправи або зладжуванні правних актів перед судом.

Ця постанова закону дає українським сторонам нагоду добитися силою факту поширення мовних прав. ⁵⁷ || ⁵⁸

5. “В доходженнях і карних слідствах належить на домагання протоколувати зізнання і заяви обвинувачених (підозрених) і свідків, зложені в рідній мові, побіч державної мови також в мові, в котрій були зложені.”

*

Тоді, як попередня постанова відноситься до всякого поступовання в справах цивільних, процесових і непроцесових, трактує ця постанова карне поступовання як виїмок.

Вона незвичайно важна для справедливого судження в карних справах, в котрих іде нераз про життя людини. Для оборони річ незвичайно важна, мати докладно списані зізнання обвинувачених і свідків в їх рідній мові, особливо при теперішних відносинах, коли судді й прокуратори не мають виразного обовязку знати мову недержавної нації. Наслідком нерозуміння мови, та ще як списується протокол в іншій мові як та, в котрій зізнає сторона або свідок, можуть трапитися дуже важкі для обвинувачених наслідки задля лихого записання фактів у протоколах зізнань. На цю постанову закону належить звернути особливу увагу.

В політичних процесах є особливий і принципіальний обовязок домагатися списання зізнань в українській мові, — але в наших політичних процесах трапляється дуже часто, що не тільки обвинувачені, але й свідки забувають про це, даючи тим доказ слабости своєї громадянської свідомости.

Цим способом ослаблюється головне вияснення тих політичних вчинків, що є предметом процесу та їх дійсне вивітлення в інтересі правди. — Зізнання свідків та запідозрених, що їх складають на поліції, списується тільки в польській мові.

6. “Обвинувачений (запідозрений) має право домагатися, щоби до акту обвинувачення, зладженого в державній мові, був долучений урядовий переклад на рідну мову; це домагання належить подати перед укінченням доходжень або слідства”.

VIII. (До арт. 2. пункт 6.).

“До акту обвинувачення належить долучити переклад на рідну мову, а з уваги на це обовязаний прокураторський уряд зладити переклад і подати його до суду

рівночасно з актом обвинувачення (арт. 519., 621., 523–525., зак. про карне поступовання), так, щоби обвинуваченому можна доручити відпис акту обвинувачення рівночасно з відписом перекладу (арт. 556–564. зак. про карне поступовання).”

*

Це право має стислий зв'язок з правом, признаним в попередньому пункті. Обвинувачений повинен розуміти докладно все те, за що його обвинувачено; в політичних процесах ця справа має ще важніше значіння. ^{58 || 59}

Домагання зладження акту обвинувачення також у перекладі на українську мову треба поставити в часі слідства, евентуально — для певности — по укінченні слідства ще раз прямо в прокуратурі.

7. “Сторони, що виступають як обвинувачені (запідозрені), як сторони процесу або як сторони в неспірному поступованні мають право домагатися, щоби до присудів, рішень, (постанов, ухвал) і інших полагоджень, зладжених в державній мові, був доданий урядовий переклад на їх рідну мову; таке домагання треба подати перед оголошенням полагодження, а якщо оголошення не передбачене — перед його зладженням.”

(До арт. 2. пункт 7.).

“Так само належить зарядити по зладженні присуду, постанови або іншого полагодження в державній мові також їх переклад на рідну мову так, щоби бажані відписи, якщо треба буде доручити їх стороні, могли обіймати оригінал і урядовий переклад, а заразом, щоби сторона могла в пору познайомитися в своїй рідній мові із змістом присуду або постанови.”

(До арт. 2., 6. і 7.).

“Щоби зробити можливим вчасне зладження урядового перекладу, постановляє закон, що управнений повинен подати домагання долучення перекладу в стисло означеному речинці.

У випадку арт. 2. пункт 6., має прокуратор можливість завжди ствердити по одержанні актів справи перед зладженням акту обвинувачення, чи переклад потрібний.

В звязку з поняттям “проголошення полагодження” вимагає ближчого розгляду питання, коли належить зголосити домагання долучення перекладу до присуду. Закони про судове поступовання (карне й цивільне), роблять ріжницю поміж проголошенням “суті присуду у формі сентенції” (арт. 786. і 789. закону про карне поступовання), або постанови (арт. 698. і 700. закону про цивільне поступовання) та оголошенням повного мотивованого присуду. Перше має місце вчасніше, звичайно зараз по скінченій розправі і по нараді суду над присудом, друге на осібнім пізнішій терміні (арт. 829, і слідуючі закону про карне поступовання, арт. 704., 714–716. закону про цивільне поступовання). Це оголошення сентенції (резолюції) є в суті річи вже “оголошенням полагодження”. Тому має сторона зголосити домагання щодо перекладу найпізніше перед оголошенням сентенції (резолюції суду).”

IX. (До арт. 2., пункт 4., 5., 6. і 7).

“Зладження двомовних протоколів і урядових перекладів належить переказати судовим секретарям і урядникам судових канцелярій, що знають відносну мову. Вони теж від ⁵⁹ || ⁶⁰ повідають за згідність перекладу з оригіналом. Тільки виїмково вільно в переходовому часі ужити до цього особи, що не є урядовцем, то є заприсяженого перекладача, якщо ніхто з урядовців не знає мови, властивої в даній справі і якщо покриття коштів перекладу запевнене. Належить старатися запевнити якнайскоріше виконання закону відповідним розміщенням і вжиттям судових працівників.”

Х.

“Оголошення і оповіщення в письмах, або вивішенням в судовім будинку (при вході до суду, а судовій салі) або в інших будинках, публичних місцях і т. д., виконується завжди виключно в державній мові. Також тільки в державній мові належить зладжувати всякі написи на будинках судів і прокураторських урядів і внутрі тих будинків та поміщень. Те саме відноситься до мови на урядових печатах і стампілях.”

*

Домагання, щоби додано урядовий переклад судового рішення на рідну мову мусить бути подане у відповідному процесовому письмі або до судового протоколу ще перед виданням такого судового рішення. Виконний розпорядок означає докладно, коли це має наступити.

Домагання має виглядати дословно ось так: “Домагаюся (або: позовник чи пізнаний домагається) видання всіх рішень в тій справі також в мові цього письма, т. є українській.”

8. “Вписи до вічних (гіпотечних, ґрунтових) книг доконується в державній мові, але грамоту, що становить підставу впису, можна зложити до книги грамот в рідній мові, не додаючи перекладу.

Вписи до торговельного реєстру доконується в державній мові, але власникови фірми вільно домагатися, щоби до відпису з реєстру долучено безплатно урядовий переклад на рідну мову.”

9. “Сторона має право домагатися удостоверення відписів документів, зладжених в рідній мові і підписів на таких документах та зладжування судових угод в рідній мові побіч державної мови.”

Арт. 3.

“Права признані в арт. 2. мають:

а) в судах і прокураторських урядах, що мають осідок в окрузі львівського апеляційного суду та в воєвідствах волинському і поліському, польські громадяни української народности; ті самі управління мають вони в апеляційних судах в Люблині і Вильні в справах, в яких ті суди є інстанціями від присудів, постанов і інших полагоджень судів, що ⁶⁰ || ⁶¹ мають осідок на просторах воєвідств волинського і поліського;

б) в судах і прокураторських урядах, що мають осідок на просторах воєвідств поліського, новгородського й виленського та повітів гродненського і волковиського в білостоцькому воєвідстві, польські громадяни білоруської народности;

в) в судах, що мають осідок на просторі повіту свенцяньського і громад з литовською більшістю давного троцького повіту, в виленському воєвідстві, польські громадяни литовської народности.”

Арт. 4.

“В судах, названих в арт. 3. літ. а) б) мають адвокати й інші заступники сторін української або білоруської народности право, вживати в справах, в яких заступають сторони своєї народности, рідної мови, за виїмком промов (висновків) перед рішаючим судом, котрі вільно виголошувати в рідній мові тільки перед судами, що мають осідок в окрузі апеляційного львівського суду.

В тім останнім окрузі належить зладжувати в випадках, в котрих по постановам арт. 2. додається урядовий переклад на рідну мову, на бажання сторін акти обвинувачення, присуди, рішення (ухвали) й інші полагодження в двох мовах: державній і українській.”

В цьому артикулі вводить закон виїмкову постанову: він створює для членів даної недержавної нації “національний адвокатський обов'язок” (обов'язок національного адвокатського заступництва). Річ в тому: тільки Українець адвокат або інший заступник може вживати української мови в справах клієнтів Українців. Постанова закону стисла й виїмкова і мусимо розуміти її стисло, т. зн. що адвокат іншої народности того права не має. В усіх справах, в яких по закону обов'язкове адвокатське заступництво та й інших, де без адвоката не можна обійтися, має всякий Українець, який хоче зберегти права своєї мови, віддати справу тільки адвокатуви Українцеві. Справу члена державної нації може вести всякий адвокат у державі, без шкоди для права мови тої нації, бо має право вносити всякі письма в польській мові.

Закон дає українській адвокатурі львівської апеляції, ц. є цілої Східної Галичини право, промовляти в справах своїх клієнтів в усіх судах тої апеляції по українськи, але не дає того права українській адвокатурі Волині, Полісся й Підляша.

Факт, що національна адвокатура має по закону привілей бути речником прав національної мови, створює особливе положення того суспільного стану серед нації й накладає на нього особливі обов'язки. Слова Француза Каррє: “Адвокат ⁶¹ || ⁶² це голос нації” набирають тут особливого значіння. Адвокат має служити праву та допомагати до його здійснення, хочби те право не було ще писаним правом, а мало ним щойно стати.¹⁸ Адвокатура має теж сповнити свою високу функцію в ділянці публичного права, права нації, права мови.¹⁹ Приймаючи справу клієнта члена свого народу, адвокат має обов'язок боротися враз з ним за право мови, а окрім того ще й заводовий обов'язок: впливати на клієнта в напрямі освідомлення про це право. Адвокатура це не тільки речник індивідуальних прав одиниці але теж речник цілих суспільних груп, особливо ж нації.

В справі береження прав української мови не може бути українська адвокатура тільки поневольним знаряддям своїх клієнтів, членів нації; вона мусить бути першим борцем за це право й учителем свого народу. Хоч адвокат має обов'язок

сповняти волю клієнта, але він має право а разом й обов'язок остати незалежним, бо він зв'язаний почуттям своєї особистої і громадянської честі й достоїнства.

Сучасні умовини життя нації – особливо оборони перед присяглими – витворюють виїмково важкі моменти й етичні конфлікти для українського адвоката, особливо коли трапиться, що присяглі судді домагаються від нього, щоби промовив по польськи для того, щоби вони могли краще зрозуміти оборону.

Компроміс у таких справах неможливий, особливо в політичних процесах, де справа національної мови мусить бути обов'язково складовою частиною процесової акції, а кожний, хто сповнює політичні вчинки, за які може відповідати перед судом, мусить заздалегідь числитися з тим, що йому не вільно нехтувати права своєї мови.

Колиж у звичайних процесах бажав би клієнт Українець, щоб адвокат Українець виступав у його справі в суді по польськи, то обов'язком адвоката Українця переконати такого клієнта, щоби цього не робив і навіть евентуально відмовити правної помочі, до чого адвокат завжди має право. Нехай національне громадянство судить потім вчинки свого громадянина. Національний обов'язок адвоката подвійний: як звичайного громадянина й як експонента нації по закону в боротьбі за її мовне право.

Право мови може бути здійснене тільки щоденним вживанням і всякий відхил від цієї засади забирає нації її право. Навіть у царській Росії вели національні революціонери різних народів боротьбу за права своїх національних мов; при⁶² ||⁶³ кладом такої боротьби може служити акція ППС, особливо в 1905. р., та становище польських революціонерів в Австрії в 1846–47. рр. супроти австрійської та пруських Поляків супроти пруської влади.

Завдання й позицію українського адвоката у відношенні до свого національного клієнта облекшує факт, що Поляк суддя буде в усякому випадку старатися не

показати свого невдоволення з приводу українського письма, а зручний натяк адвоката мусить відобразити йому всяку можливість виявлення таких почувань. З другої сторони шанує національний противник тільки того, хто шанує себе й своє право. Всяке змагання української сторони, приподобатися польському судови чи урядови вживанням польської мови, буде безумовно оцінюване як хитрунство й змагання, в цей спосіб поліпшити шанси лихої справи.

З другої сторони мусить національне громадянство добре розуміти положення своєї адвокатури в існуючому тепер правному порядку. Перед українським громадянином виринають майже ті самі конфлікти етичного характеру, що й перед українським адвокатом. Є обов'язком національного громадянства піддержувати свою адвокатуру в змаганні повної пошани прав української мови. Треба не тільки звертатися до національної адвокатури як до фаховця, але й вимагати від неї береження прав мови. Тоді позиція українського адвоката в його боротьбі за право мови буде сильніша й певніша.

Арт. 5.

“Польські громадяни української народности можуть домагатися, щоби присуди, рішення (ухвали) й інші полагодження Найвищого Суду були зладжені в двох мовах, т. є державній і українській в справах, у котрих цей суд є інстанцією від присудів, ухвал і інших полагоджень судів, що мають осідок в окрузі львівського апеляційного суду; згадане домагання належить подати перед виданням рішення Найвищого Суду.”

*

Щодо зголошення карної касації в українській мові маємо рішення Найвищого Суду в Варшаві з дня 8. 4. 1925 ч. спр. III. Рв. 124/25. і з дня 24/4. 1930. II. 3. К. 169/30. Це послідне рішення стоїть на становищі, що таке зголошення має бути подане в польській мові, бо мериторичне розглянення касації належить по закону до Найвищого Суду, котрий розглядає касацію в цілости, ц. є як зголошення так і виведення і мусить прослідити, чи зголошення касації

відповідає законіві чи не було формальних помилок, отже чи касація надається до мериторичного розпізнання.

Таке рішення не відповідає засадам мовного закону. З постанов арт. 2. уст. 1., 2. і 3., виходить, що право українських громадян на просторах львівської апеляції вживати української мови в судах і прокураторських урядах необме⁶³ || ⁶⁴ жене, а суд має вважати, щоби сторона, котра не розуміє мови, вживаної в суді, не потерпіла шкоди в береженні своїх прав. Заложення касації можна зголосити на письмі або устно до протоколу (арт. 505. к. п. к.). Устно може сторона зробити це в українській мові, бо прийняття цього зголошення належить до компетенції нижчих судів. Таке зголошення не є правним засобом з арт. 2. уст. 2. мовного закону, а є ним щойно виведення касації на письмі (арт. 505, 474–488. к. п. к.). Отже згаданим рішенням Н. С. відмовлено українській стороні з цієї причини розгляду самої касації й виміру справедливості. Мовний закон постановляє, що тільки в одному випадку можуть письменні внесення сторін, подані на означених просторах в українській мові, бути уневажені, а то у випадку арт. 2. уст. 3. т. є тоді, якби українська сторона не подала додаткового перекладу письма на державну мову. Інших випадків закон не знає. Отже зголошення касації в українській мові мусить мати правне значіння. Редакція «Життя і Права» звертає увагу на безумовність викликання в тій справі при нагоді пленарного рішення Н. С.

Арт. 6.

“У випадках ужиття державної й рідної мови обов'язує при різниці текст державної мови з виїмком випадку, передбаченого в арт. 2. пункт 5.”

*

Ця інтерпретативна законна постанова відноситься передовсім до тих випадків, в яких українська сторона має право домагатися тільки перекладу даного судового чи прокураторського письма на українську мову (арт. 2. пункт 5., 6., 7.).

Але вона буде також прикладена й до випадків, означених арт. 4. (друге речення) і арт. 5. – т. є випадків, у котрих сторона має право домагатися не тільки перекладу, але рівнорядного з польським оригінального тексту даного судового письма в українській мові.

Арт. 7.

“Постанова арт. 1. прикладається відповідно в урядуванні нотарів.

Нотареви вільно одначе на бажання зладити правні акти між живими й на випадок смерти в рідній мові сторони, оскільки вона управнена вживати тої мови по постановам арт. 3. в судах першої інстанції, положених на просторі, де нотар має свій осідок і зладжує акт.”

XI. (До арт. 7.).

“Нотарі уживають в цілому своїому внутрішньому й зовнішньому урядуванні державної мови. Одначе вільно їм, хоч не обовязані до того, зладжувати правні акти в рідній мові сторони. Але сторона мусить зголосити таке домагання, а крім цього мусять рівночасно заіснувати такі умовини: ⁶⁴ || ⁶⁵

а) той, хто домагається, мусить бути польським громадянином тої народности, котрої мова має бути вжита в акті;

б) нотар мусить мати урядовий осідок на просторі, на котрому вільно вживати відносної мови в судах першої інстанції;

в) якщо акт зладжується поза урядовим осідком нотаря, мусить він бути до того зладжений на просторі, на котрому вільно в судах першої інстанції вживати відносної мови.”

Письмо львівської палати нотарів з дня 8/XI. 1924.

ч. 964/24.

А. Справи строго нотарійні.

1. Урядові печатки й державне знамено мають бути тільки в польській мові.

2. Урядові чинности в українській мові може нотар виконувати тільки на виразне домагання тої сторони, котрої рідною мовою є українська мова і то під умовиною, що дана сторона має польське громадянство.

З уваги на це, колиб зголосився Українець з Великої України, з Чехословаччини, з Румунії, то хоч він по польськи не розуміє зовсім, не вільно списувати з ним акту в українській мові. Не вільно списувати нотарійного акту українською мовою, нпр. з Німцем чи Жидом, бо кожний належить до іншої, не до української народности.

3. Щодо правних осіб, то хоч така особа є українська, не вільно нотареві списувати нотарійного акту чи взагалі підприняти якенебудь правне ділання в українській мові, якщо цю правну особу заступає (нпр. в характері повновласника, куратора) особа, котра не належить до української народности.

4. На випадок домагання, щоби нотар виготовив нотарійний акт українською мовою, якщо в тім акті має брати участь більше осіб, можна вжити в акті української мови тільки тоді, як всі особи, які беруть участь в акті, належать до української народности.

Отже хоч напр. в контракті спілки бере участь 10 осіб, з котрих 9 є української, а 1 польської народности, нотар може списати акт тільки в польській мові. Не мав би навіть значіння виразний дозвіл такого учасника іншої, не-української народности, на вжиття в акті української мови.

5. В нотарійному акті мусить бути поставлене виразне домагання сторони, якщо всі учасники акту є української народности, щоби виготовити акт українською мовою. Тоді вистане, коли таке домагання поставить хочби тільки одна особа, хоч учасників є більше, коли ніхто цьому не противиться, це значить, що мовчить. Але виготовлення нотарійного акту ⁶⁵ || ⁶⁶ українською мовою виключене, якби один з учасників на це не згодився.

6. Закон надає нотареві тільки управління, виготовляти акти в українській мові, одначе не накладає на нього в тім напрямі обовязку.

7. Знесено управління апеляційного суду (§. 12. нотар. ордин.) уповажнювати нотаря до урядування в українській мові. Нотар не обовязаний володіти українською мовою в слові чи письмі, тому не має зовсім обовязку сповнити домагання сторони, щоби акт виготовлено в українській мові, якщо не має достаточного знання мови.

8. У внутрішньому й зовнішньому обсягу урядування обовязаний нотар послуговатися виключно польською мовою. Тому крім реєстрів, вписів і т. д. має вести навіть “записки” тільки по польськи; це відноситься також до урядових зносин як і переписок з судами, владою й іншими нотарями.

9. Всі посвідки, ствердження докладности перекладів, часу оказання грамот, життя осіб, протоколи з загальних зборів стоваришень, легалізаційні чи відимаційні клявзулі, протести, взагалі чинности, обняті §§. 76–109. нотарійної ординації, мають бути виготовлені виключно польською мовою. Також підпис нотаря може бути тільки в польській мові. Не вільно писати таких посвідок чи легалізацій рівночасно в двох мовах: польській і українській.

Б. Судовий комісаріят.

Всі протоколи, зізнання, заяви і т. п. має нотар, як судовий комісар, виготовляти тільки в польській мові. Одначе колиб з важних суттєвих причин

зайшла потреба втягнути до протоколу якесь зізнання чи заяву сторони в її рідній мові (отже нпр. в українській), то нотар обов'язаний постаратися “в короткій дорозі” (напр. у формі завваги судді на акті) про дозвіл суду в тім напрямі, бо вжити недержавну мову в протоколі можна по припису арт. 2. уст. 4. мовного закону тільки на основі судового рішення. Зате без такого дозволу, на саме домагання сторони, котрої рідною мовою є українська мова, без огляду на те, чи всі учасники є української народности, мають бути виготовлювані угоди, це є: діли, уклади, умови, взагалі неодносторонні акти волі сторін, заключені в часі поступовання, приділеного нотареві як судовому комісареві, в рідній мові побіч державної мови – отже в двох мовах рівночасно.

При вжитті двох мов, перше місце належить державній мові, що впливає із постійного вживання в законі звороту “побіч державної мови”.

*

При такому поставленні справи, не вимагається отже доказу уздібнення нотаря до списування грамот в українській мові, а інше письмо львівської палати нотарів також з 8/XI. ⁶⁶ || ⁶⁷ 1924. стверджує, що майже всі тутешні нотарі знають українську мову і труднощі задля браку відповідного знання мови можуть тут повстати тільки виїмково.

Окремим письмом з тої самої дати і числа оповіщує Палата Нотарів у Львові, що постанови мовного закону з 31/VII. 1924. р. ч. 78. поз. 757. Д. З. Р. П. щодо вживання державної мови й української мови відносяться також до написів як зовні так і всередині канцелярії нотаря, так як до написів на державних знаменах, бо закон не робить щодо цього ніяких виїмків. Тому приказано нотарям цеї палати усунути всякі евентуальні написи в українській мові на таблицях і печатках.

Подані мовні права в нотаріяті мають українські громадяни тільки на землях львівського апеляційного суду та в волинському й поліському воєвідстві.

В Любліні і Вильні всіх тих прав не мають ані сторони української народности, ані теж нотарі, бо закон виразно обмежує це право до території, на якій права української мови прислугують тільки в судах I. інст.

Закон не обмежує цього права нотаря зладжувати для української сторони правні акти в українській мові, тільки до нотарів своєї нації так, як обмежив адвокатів. Кожний нотар, якої народности він не був би, має це право.

Судові перекладачі урядують відповідно до постанов розпорядку міністра судівництва з дня 24/12. 1928. (Д. З. Р. П. ч. 104. поз. 943.), виданого на підставі закону про організацію судів. Мовний закон не згадує про них, а згаданий щойно розпорядок не постановляє про мову урядування. Отже урядовою мовою перекладачів є польська мова.

Зате до судових коморників (розпорядок міністра судівництва з дня 1. 12. 1932. Д. З. Р. П. ч. 107. поз. 886.) відносяться всі постанови мовного закону і вони мають з українськими сторонами урядувати в українській мові. Коморники це державні урядовці.

11. Українська мова в школі.

а) Загальна оцінка польських шкільних законів.

На підставі арт. 8. версайського договору мають Українці в Польщі повне право закладати, вести й контролювати власним коштом добродійні, релігійні або суспільні установи, школи й інші установи виховання та право, вживати в них свobodно власної мови нарівні з іншими польськими громадянами. Отже мають право, під умовиною сповнення законних приписів, вести й удержувати приватні школи всіх родів, від народніх аж до високих, навчати в них українською мовою та вести в ній ціле урядування. Арт. 9. дає польській владі право ввести обовязок навчання польської мови тільки в українських прилюдних школах. Тому, що арт. 8., який займається приватним шкільництвом

не має цієї постанови, не мають теж ⁶⁷ || ⁶⁸ Українці обов'язку вчити в своїх приватних школах і виховних установах польської мови.

Спосіб закладання й ведення приватних шкіл у Польщі поданий в законі з 11-о березня 1932. р. Оба нові шкільні закони з березня 1932., про приватне й державне шкільництво уложені формально так, що в нічому не суперечать постановам мирових трактатів у справах шкільництва національних меншин. Але вони полишають найважливіші питання, які на підставі конституції мали би бути впорядковані законами, розпорядкам шкільної влади, а якраз ті розпорядки погіршують значно дотеперішні можливості розвою шкільництва недержавних народів Польщі й суперечать постановам версайського договору.

Виконний розпорядок з 7/6. 1932. р. виданий до закону про приватні школи з 11/3. 1932. р. постановляє в §. 5., що в школах з недержавною мовою навчання мають бути означені предмети навчання в державній мові в такому обсягу, щоби молодь могла набути докладне знання державної мови. Ця постанова суперечить крім арт. 8. версайського миру ще й постанові арт. 110. конституції. Крім того вимагає §. 8. розпорядку, щоби назва даної приватної школи була усталена в державній мові, а школи з недержавною мовою навчання **можуть** уживати побіч назви в державній мові також назви в мові навчання.

Мовний шкільний закон з 31/7. 1924. р. відноситься тільки до державних шкіл і до зовнішних зносин управ шкіл — хочби і приватних — з урядом. Не торкається він українських приватних шкіл.

Коли мовні права признано мовними законами в адміністрації й судівництві тільки для Українців польських громадян, роблять шкільні закони з 1932. р. деякий виїмок постановою арт. 2. закону з 11/3. 1932. р. Д. 3. Р. П. ч. 33. поз. 343., що в виїмкових випадках може міністр віроісповідань та освіти дозволити заснувати приватну школу особі, яка не має польського громадянства; ту саму засаду висловлює арт. 6. того закону щодо кандидатів на директора, управителя або вчителя приватної школи.

Щодо прав української мови в прилюдних школах Польщі вводить мовний закон з 31/7. 1924. р. двомовність навчання. Двомовна школа це засада, а одномовна виїмок. Це сталося всупереч постановам версайського договору, який висловлює в арт. 9. засаду, що польська влада вжиє відповідних старань, щоби в містах і округах, в яких живуть у значній кількості громадяни іншої мови, як польська, забезпечено в початкових школах дітям тих громадян навчання в їх рідній мові.

Закон не дає ніякої можности тій українській людности, що живе на землях краківського, люблинського, й білостоць⁶⁸ || ⁶⁹кого воєвідства в числі коло 1,000.000 душ на просторі коло 15.000 кв. км. мати коли вже не українські, то хоч двомовні школи. Відносні подання українських громадян відкидає польська шкільна влада на підставі постанов мовного закону, хоч версайський договір відноситься теж до цих земель Польщі. Вони заселені компактно значним відсотком української людности, яка й на самій етнографічній, польсько-українській межі виказує величезну більшість. В хвилині зладження версайського договору розтягалася його обовязуюча сила тільки на корінні польські землі, які мають дуже малий відсоток не-польських народностей, що живуть там компактно. Західно-українські землі прийшли до Польщі пізніше, в 1920. і 1923. р. Існування дозволених законом прилюдних народніх шкіл з українською мовою навчання залежне від постанов: найменше 20% української людности в громаді і домагання найменше 40 батьків шкільних дітей Українців.

Польська людність має привілеї, бо 20 батьків польських дітей може в даній місцевості рішати про це, що українська людність буде мусіти вчити дітий у двомовній школі, хочби в даній місцевості була й тисячка українських дітей у шкільному віці. Цих 20 батьків польських дітей може накинути українській людности свою волю і право. Означення 25% українського населення як мінімум для заведення української народньої державної школи має наслідок, що в більшості міст і містечок на українських землях, в яких не буде такого відсотка української людности, буде тільки польська школа. По наших містах найбільше Жидів і вони враз з іншими національними меншинами стають польонізаторами

українських дітей, таксамо як Українці польонізаторами дітей білоруських. З уваги на кожнотасний спис населення можливі в означенні відсотків людности великі пересунення. Врешті польська людність і всі ті члени інших націй, що домагаються польської мови навчання в школах, мають ще привілей, що їх підписи на відносних заявах, до котрих закон не привязує вже форми деклярацій, не мусять бути удостоверені.

Якщо в громаді навіть з самою українською людністю не знайдеться 40 батьків українських дітей, котрі зложать деклярації за українською мовою навчання, школа буде польська. Таким способом доведено в шкільному законі до останньої можливости засаду, висловлену в мовних законах відносно адміністрації й судівництва, що права мови можуть бути здійснені тільки на домагання.

Шкільний мовний закон вимагає особливої свідомости і упертости українського громадянства, щоби можна було осягнути мінімальні успіхи в ділянці національного шкільництва.

Українським приватним школам накидає закон цілий ряд предметів, котрих навчання мусить бути ведене по польськи⁶⁹ || ⁷⁰ськи, і це як народнім так і середнім школам та накидає їм зовнішнє урядування в польській мові. Це відноситься головно до тих приватних шкіл, що змагають до одержання права прилюдности, бо шкільна влада ставить такі вимоги для одержання чито признання права прилюдности.

Версайський договір постановляє, що національне шкільництво меншин Польщі буде мати справедливу участь у прилюдних фондах з бюджетів держави, міст і т. д. Тимчасом польська влада не признає в державному бюджеті на українські освітні цілі відповідних фондів, а те саме діється в містах, виділених з адміністрації і в самоврядуванні.

Мовний шкільний закон з 31/7. 1924. р. є інтегральною частиною нового закону про організацію шкільництва, бо вдержаний в повній силі законами з 11/3. 1932. р. і тому нема можности добитися його зміни шляхом розпорядку.²⁰

б) Закон з дня 31/III. 1924. р. (Д. З. ч. 79. поз. 766.), що містить деякі постанови про організацію шкільництва.

Розпорядок міністра віроісповідань і прилюдної освіти з дня 7. січня 1925. р. (Д. З. ч. 3. поз. 33.) виданий в порозумінні з міністром внутрішних справ і міністром рільництва й державних дібр у справі виконання закону з дня 31. липня 1924. р., що містить деякі постанови про організацію шкільництва.

(Означення артикулами відносяться до постанов закону, параграфами до розпорядку).

Арт. 1. “Шкільний устрій один для цілої держави. Законодавство про школи всякого типу належить до сойму й сенату, окрім справ, переказаних державними законами компетенції самоврядувань.

Приватні школи з матірньою мовою навчання для дітей української, білоруської й литовської народности, а також для дітей всіх інших непольських народностей у Річипосполитій, можна основувати на тих самих умовинах, що приватні школи з польською мовою навчання.

В тих рамах обовязують на просторі воєвідств львівського, станиславівського, тернопільського, волинського, поліського, новгородського, виленського, а також повітів: гродненського і волковиського білостоцького воєвідства в організації державного шкільництва ось які засади.”²¹

в) Розпорядок міністра віроісповідань і освіти з дня 7. червня 1932. р. про приватні школи та наукові й виховні установи, виданий щодо §. 13. в порозумінні з міністром внутрішніх справ і щодо §. 20. в порозумінні з міністром внутрішніх ⁷⁰ || ⁷¹ справ та промислу й торгівлі. (Д. З. Р. П. з 21. VI 1932. р. ч. 50., поз. 473.).

“На підставі арт. 1, 2, 10, 12, і 13. закону з дня 11/III. 1932. р. про приватні школи та наукові й виховні установи (Д. З. Р. П. ч. 33. поз. 343.) постановляю ось що:

§. 8. 1.) Назву слід усталити в державній мові; школи з недержавною мовою навчання можуть побіч назви в державній мові уживати також назви в мові навчання. Вона повинна відповідати родові (типові) й призначенню школи та не викликати непорозумінь або сумнівів. Зокрема повинна вона:

- а) мати прикметник "Приватний",
- б) вказувати пол учнів, для яких та школа призначена,
- в) вказувати рід школи,
- г) мати назвище власника, чито відповідне назвище або клич, що їх прибирає школа,
- д) вказувати мову навчання, якщо нею є інша, як державна мова,
- є) вказувати осідок школи.

2.) Постанови точок б) і в) не відносяться до статуту дошкільних установ.

3.) Школи можуть уживати родових назв, усталених в законі про устрій шкільництва, тільки на випадок застосування програми державної (прилюдної) школи або програми, що її шкільна влада узнає за рівновартну.”

Арт. 2. “Основним типом державної школи на зазначеному в арт. 1. просторі є – по думці засади годження й лучення для згідного співжиття людности національно-мішаних земель а не її ділення, спільна школа, що виховує на добрих громадян держави дітий польської й непольської народности у взаїмному пошануванні їх національних особливостей.”

До арт. 2.

§. 1. “Під простором земель, про який говориться в арт. 2. закону, треба розуміти простір, означений в третім уступі арт. 1. себто простір воєвідств: львівського, станиславівського, тернопільського, волинського, поліського, новгородського виленського й повітів гродненського і волковиського білостоцького воєвідства.

§. 2. Шкільна сітка, вироблена при прикладенні основ, поданих в артикулах 2, 3. і 4. закону з дня 17-го лютого 1922. р., про оснування й удержування прилюдних загальних шкіл (Д. 3. ч. 18. поз. 143.) має бути спільна для всіх дітей, без ріжниць народности, що мешкають на просторі, означеному в §. 1. цього розпорядку це значить, що кожна точка того простору належить до одного шкільного округу, а в кожному окрузі є одна школа.”

Арт. 3. “В державних загальних школах, положених ⁷¹ || ⁷² в громадах, що мають 25% української, білоруської, або литовської людности, буде на урядово стверджене домагання батьків 40 дітей в шкільному віці української, білоруської або литовської народности, що належать до одного шкільного округу, запевнена наука в рідній мові. Оскільки в даному шкільному окрузі нема 40 дітей в шкільному віці, яких батьки зголосили домагання науки в рідній українській, білоруській, або литовській мові є мовою навчання школи польська мова; оскільки в даному шкільному окрузі є окрім батьків, то жадають для своїх дітей науки в рідній українській або білоруській мові, щонайменше 20 дітей, яких батьки жадають науки в державній мові виклад є двомовний з тим, що половина годин буде призначена на науку в українській, чи білоруській

мові. Коли нема в даному окрузі 20 дітей, яких батьки жадають науки в державній мові, мовою навчання школи є українська, білоруська або литовська мова. Існуючі в одному окрузі окремі школи з польською мовою навчання і з українською мовою навчання будуть в міру можливости получені в одну двомовну школу.”

Арт. 4. “В загальних школах 1, 2, і 3-класових так приватних як і державних з непольською мовою навчання обовязкова наука державної мови, яка запевнить їй достаточне знання в мові й письмі для практичних цілей.

В загальних школах 4, 5, 6, і 7-класових — як приватних, так і державних з непольською мовою навчання маєтся вести обовязково по польськи науку державної мови, польської історії й науки про сучасну Польщу в обсягу, що запевнює їх достаточне знання для переходу учеників до середніх загально-образуючих шкіл з польською мовою навчання чи двомовних шкіл.”

*Закон з дня 11. березня 1932. р. про устрій шкільництва
(Д. З. Р. П. з 7. травня 1932. ч. 38. поз. 389.).*

Загальні постанови:

Арт. 1. 1.) Школи й наукові та виховні установи, що їх удержує виключно держава, мають назву державних шкіл (установ).

2.) Школи (установи), які удержує держава спільно з територіяльним або господарським самоврядним чинником на основі окремих законів, мають назву прилюдних шкіл (установ).

3.) Всі інші школи (установ) мають назву приватних шкіл (установ).

Арт. 2. 1.) Організаційною й програмовою основою шкільного устрою є семилітня народня школа найвище зорганізована (III. степеня). Програми

будуть так зложені, щоби облекшувати молоді перехід із шкіл одного типу до других, а також зі шкіл нижчих до вищих ступнів. ⁷² || ⁷³

2.) Організацію всіх типів шкільництва за виїмком передбачених в арт. 50. уст. 2., час тривання науки, програми й умовини переходу з одної школи до другої визначає міністр віроісповідань та освіти. Програми фахових предметів у фахових школах устійнює міністр віроісповідань та освіти, вислухавши думки дотичних міністрів в межах їх законно означеної властивости.

Арт. 3. Міністр віроісповідань та освіти може для досвідних цілий засновувати поодинокі школи, основані на організаційних засадах, інших як засади, зясовані в цьому законі.

До арт. 3. і 4.

§. 3. "Під "державними загальними школами", про котрі говорить в арт. 3. й 4. слід розуміти "прилюдні загальні школи", обняті постановами закону з дня 7. лютого 1922. про основування й удержування прилюдних загальних шкіл (Д. 3. ч. 18. поз. 143.).

§. 4. На просторі, означеному в §. 1. цього розпорядку, можуть існувати окрім шкіл з польською мовою навчання, прилюдні загальні школи тільки з українською, білоруською чи литовською мовою навчання або двомовні: польсько-українські й польсько-білоруські.

§. 5. Відсоток українського, білоруського, або литовського населення, що дає родичам право виступати з домаганням запевнення їх дітям науки в матірній мові, означається на основі вислідів останнього загального спису населення.

§. 6. Про положення школи в тій чи іншій громаді рішає не випадкове, часове приміщення школи, лише місцевість, подана в організаційному декреті школи."

§. 7., що постановляє про шкільний обов'язок дітей, скасований відповідними постановами закону з 11/III. 1932. Д. 3. Р. П. ч. 38. поз. 389. з 7/V. 1932., які подаємо дослівно:

II. Народне шкільництво.

Арт. 5. Навчання в народній школі обов'язкове.

Арт. 6. 1.) Шкільний обов'язок триває для кожної дитини 7. літ.

2.) Міністр віроісповідань і освіти може на деяких просторах, або в деяких місцевостях продовжити час тривання шкільного обов'язку до 8. літ; може також скоротити його до 6. літ, якщо це буде конечне з огляду на умовини організації народнього шкільництва на тих теренах.

3.) Якщо в часі тривання шкільного обов'язку дитина не покінчить науки в народній школі, може бути шкільний обов'язок продовжений для неї на рік.

Арт. 7. 1.) Шкільний обов'язок зачинається з початком ⁷³ || ⁷⁴ шкільного року в тому календарному році, коли дитина кінчить 7. літ життя.

2.) Міністр віроісповідань та освіти може на деяких теренах або в деяких місцевостях припізнити або прискорити початок шкільного обов'язку на один рік; пріспішення шкільного обов'язку не може торкатися дітей, які перед початком шкільного року не скінчать 6. літ життя.

3.) Шкільний обов'язок може бути відложений для дітей, що спізняться в фізичному або умовому розвитку, а також для тих, що з причини комунікаційних умовин мають утруднений доступ до школи. Подрібні норми визначить розпорядок міністра віроісповідань та освіти.

4.) Можуть бути прийняті до народніх публичних шкіл в міру вільних місць діти, яких не обов'язує ще шкільна повинність, а які покінчили 6. літ життя, наскільки виявлять належний фізичний та умовий розвиток.

Арт. 8. Час тривання шкільного обов'язку аномальних дітей означає міністр віроісповідань та освіти. Ці діти можна звільнити від шкільного обов'язку, наскільки нема для них організованої спеціальної школи (арт. 13.).

Арт. 9. Шкільний обов'язок виконується через побирання навчання:
а) в публичній народній школі, б) в іншій школі, в) в дома. Міністр віроісповідань та освіти означає умовини, на яких науку в іншій школі або в дома можна визнати за сповнення шкільного обов'язку, а також устанавлює загрози тим, що зовсім ухилюються від цього обов'язку.

Арт. 10. 1.) Народня школа обіймає в засаді 7-літній курс навчання.

2.) На випадок продовження, або вкорочення часу тривання шкільного обов'язку (арт. 6. уст. 2.), час тривання шкільного навчання підпаде належній зміні.

Арт. 12. 1.) Під організаційним оглядом устанавляється народні школи трьох степенів. Школою першого степеня є школа, яка переводить перший програмий щабель разом з найважнішими програмий складниками другого і третього щабля. Школа другого степеня переводить перший і другий програмий щабель разом з найважнішими складовими частинами програми третього щабля. Школа третього степеня переводить усі три програмові щаблі в повному об'ємі.

Арт. 14. Прилюдне народне шкільництво буде так зорганізоване, щоби громадяни мали змогу освічувати діти в школах можливо найвищого ступеня. Основи складення пляну шкільної сіти і спосіб його переведення означає розпорядок міністра віроісповідань та освіти.

---

§ 8. Право виступати з домаганням запевнити дітям навчання в рідній мові мають:

а) батько дитини, ⁷⁴ || ⁷⁵

б) мати, якщо батько не живе, або не сповнює батьківської влади,

в) правний опікун (правний заступник), якщо обоє родичі не живуть, або не виконують своєї влади.

Це управління прислугує поданим вгорі особам, коли відноситься до дітей, які в початку найближчого шкільного року будуть в шкільному віці.

Домагання запевнення навчання в рідній мові, обняте формою окремих декларацій і заосмотрене власноручними підписами, вносять управління по припису попереднього уступу особи до шкільного інспектора властивого повіту.

Урядове ствердження власноручности підпису на декларації може бути зроблене нотарем, судами, громадським урядом або староством.

Шкільний інспектор досліджує чи існують умовини, під якими декларація має важність, а зокрема:

1.) чи громада, в якій лежить школа має згідно з вислідами останнього загального спису населення 25% населення тої народности, в якої мові хотів би прохач учить свою дитину;

2.) через староство, громадський уряд, або на випадок потреби сам особисто, чи підписаний на декларації разом з вичисленими в ній дітьми мешкає в межах даного шкільного округу;

3.) чи діти, названі в декларації, живуть і будуть в дні 1. вересня відповідного року в шкільному віці;

4.) чи той, хто виступає як опікун дитини, має до цього право.

§. 9. Зміна мови навчання може наступити лише з початком шкільного року.

Деклярації, про які говориться в попередньому параграфі, можна вносити протягом цілого шкільного року, однак під увагу можуть бути взяті від найближчого шкільного року лише ті декларації, які будуть внесені до 31. грудня попереднього шкільного року.

§. 10. Про факт внесення батьками щонайменше 40 дітей домагаючись введення в школі державної мови навчання повідомляє шкільний інспектор перед днем 1. лютого населення того шкільного округу, щоби решті батьків зробити можливим внесення домагаючись навчання в державній мові.

Таке повідомлення маєтись виконати вивішенням відповідної оповістки в приміщенні громадського уряду а якщо в відносному шкільному окрузі нема громадського уряду, в іншому видному місці, положеному в межах того округу, однак з виключенням шкільного будинку.

Домагаючись навчання в польській мові буде можна взяти під увагу з початком найближчого шкільного року, якщо будуть внесені до дня 30. квітня. ⁷⁵ || ⁷⁶

Ті домагаючись можуть бути вношені в формі декларації.

§ 11. Коли заїде безумовна потреба вирішення питання мови навчання на просторі, де основи шкільної сітки, оперті на постановах закону з дня 17. лютого 1922. р. (В. З. ч. 18. поз. 143.) не введені в життя належить перед рішенням означити провізорично шкільний округ.

§. 12. Шкільний інспектор предкладає кураторови умотивовані внески в справі мови навчання в такім речинці, щоби справа могла бути вирішена перед початком найближчого шкільного року, а в кожному разі не пізніше 31. травня.

До внесків долучує цивільний інспектор усі матеріали, які відносяться до справи, а зокрема внесені до нього письменні декларації родичів, подаючи пояснення в тих випадках, коли оспорує важність декларації.

На основі предложених шкільним інспектором внесків рішає куратор протягом місяця про мову навчання в школі. Умотивоване рішення куратора в справі мови навчання в школі подається до відома заінтересованих батьків в спосіб, означений з §. 10., а окрім того через повідомлення одного з тих, що внесли декларації з жаданням державної й одного з жаданням недержавної мови.

Від рішення куратора прислугує інтересованим батькам відклик до міністра віроісповідань і прилюдної освіти в речинці 14. днів від вивішення оповістки в поміщенні громадського уряду.

§. 13. Існуючі з хвилиною обовязування закону прилюдні загальні школи заховують і на дальше дотеперішну мову навчання, якщо тою мовою є державна, українська, білоруська, або литовська мова.

В тих школах, як теж в будучому у всіх прилюдних загальних школах може наступити зміна державної мови за почином заінтересованих батьків в спосіб, означений вище (§§. 8, 9, 10, 11. й 12.).

Зате, коли вплинуть домагання введення державної мови навчання в школі з недержавною, українською, білоруською або литовською мовою, від батьків 20 дітей в шкільному віці, тоді школа стається двомовною, якщо решта дітей у шкільному віці виносить щонайменше 40; в противному разі мовою навчання в школі є державна мова.

§. 14. До існуючих з хвилиною обовязування закону прилюдних загальних шкіл, котрі не відповідають постановам закону і §. 4. цього розпорядку, будуть вони поступенно прикладені.

Внесення в справі поступенного переходу до правного стану предкладає куратор міністрви віроісповідань і прилюдної освіти до вирішення. ⁷⁶ || ⁷⁷

§. 15. Про зєднання окремих прилюдних загальних шкіл з мовою виключно державною і виключно українською або білоруською в одну двомовну школу рішає куратор.

§. 16. Програма навчання всіх предметів в прилюдній загальній двомовній школі і програма навчання польської мови, польської історії й науки про сучасну Польщу з школах, про які говориться в арт. 4. закону, та звязані з ним зміни програми тих шкіл, будуть означені окремим розпорядком.

*

Мовний закон передбачує в артикулі 3. сполуку існуючих в однім шкільнім окрузі окремих шкіл з українською мовою навчання із польською мовою навчання в міру можности в одну двомовну спільну школу. Про це рішає куратор (§. 15.).

З постанови закону й розпорядку ясно, що не можна лучити шкіл, положених у двох шкільних округах, а до того округи мусять відповідати поданим щойно законним вимогам.

Проти волі громади не можна сполучувати в одну двох шкіл, хочби вони й були положені в однім окрузі, якщо одну вдержує громада, а друга є приватною школою.

Це виходить зовсім ясно з постанови згаданого закону з 17/II. 1922., що держава й громада мають обовязок оснувати й удержувати публичні загальні школи. Громада може ще й тому не згодитися на удержавнення приватної школи, бо це звязане з тягарами. Очевидно сполука шкіл не може бути переведена й тоді, якби наслідкам цього школа мала бути переповнена. В таких справах мають голос батьки дітей. Якщо мали би бути получені дві школи

з різними мовами навчання, то треба тямити, що зміна мови навчання може бути по закону переведена тільки з початком, а не в середині шкільного року.

Для признання важности голосу за українською мовою навчання, відданого в шкільному т. зв. плебісциті не вимагає закон, щоби дитина ходила до школи. Батьки дітей хорих, або через іншу якунебудь причину звільнених від шкільної науки, можуть теж важно віддати свій голос за українською школою. Права віддати такий голос не матимуть батьки тих дітей, що з днем 1. вересня даного року кінчать шкільний вік, хочби дальше хотіли ходити до школи.

Мовний розпорядок означає дуже докладно з §. 8. хто має право домагатися введення навчання в українській мові.

Про народність дитини зовсім не рішає її віра. Спосіб виявлення волі чи домагання, щоби в даній школі запевнено навчання дітей в українській мові приписаний точно мовним розпорядком (§. 8.) у формі т. зв. де⁷⁷ || ⁷⁸клярацій, яких взори додані до розпорядку. В одній деклярації може батько чи правний опікун домагатися української школи для кількох своїх дітей. Виповнюючи таку деклярацію, треба тямити, щоби була виповнена точно, напр. в декляраціях подано для означення місця замешкання “місцевість” і “громаду”. При імені дитини треба подати теж її назвище, як деклярацію виповнює правний опікун дитини або мати, яка має інше назвище як дитина. Врешті в тексті деклярації треба перечеркнути непотрібні слова.

Ясне, що громадяни української народности мають право виповнити деклярації по українськи як це виразно постановляє закон з дня 31/VII. 1924. р. Д. 3. ч. 73. поз. 724. та розпорядок Ради Міністрів з 24/IX. 1924. Д. 3. ч. 85. поз. 820.

Хоч в судівництві заведено вже силою факту та урядових вияснень відповідник судових інстанцій для означення народности замість слова “руські, русінські” слово “український”, то в адміністрації, особливо шкільній, ця справа досі не поставлена в такий певний спосіб і тому треба з обережности вживати

означення “руські, русіньські”, попри означення “український” так довго, доки ця справа не буде остаточно налагоджена.

Власноручність підписів можна ствердити перед нотарем, судом, громадським урядом або староством. Підписувати декларацію треба в уряді, який стверджує власноручність підпису. Нотар має право виконати таке ствердження також поза своєю канцелярією, відповідно до постанов нотарійного закону.

Досі бувало дуже часто, що нотар, а то й відносні уряди, відмовлялися – з різних причин – виконати такі ствердження підписів на деклараціях. Якщо нотаря справді не можна змусити до урядування (хоч і на нього можна подати за це зажалення до надзірної судової інстанції), то ні суд, ані староство або громадський уряд не можуть відмовити урядування. Громадяни мають право в таких випадках подавати зажалення до вищих судових чи адміністративних інстанцій, дбаючи про відповідні докази протизаконного поведіння даних урядових осіб.

Означений законом відсоток українського населення (бо тільки в громадах де є 25% українського населення можна домагатися української школи) залежний від кожного останнього спису населення (§. 5. розпорядку). Тому українське громадянство повинно пильно берегти точности й правильного переведення кожного спису людности а на випадок відкинення декларацій мимо існування 25% українського населення робити відклики від рішень даної влади чи уряду. ⁷⁸ || ⁷⁹

Шкільний інспектор стверджує чи є вимаганий відсоток українського населення в даній місцевості. Отже доказувати існування вимаганого проценту треба би щойно при вношенні відклику, на випадок відмови.

Шкільний інспектор приймає декларації, рішає, чи є вимаганий процент населення, стверджує важність декларацій (чи той, хто домагається, мешкає в данім шкільнім окрузі, чи подані в декларації діти живуть і чи вони в шкільному віці та чи підписаний має право виступати в імені дитини)

предкладає шкільному кураторови відповідні внески, повідомляє батьків дітей про рішення куратора.

Інспектор має право домагатися всяких інформацій, взивати задля цього помочі іншої влади (поліції і т. д.) та урядів.

Метрикальні уряди і священники тих віроісповідань, що ведуть у власному заряді метрики, подають інспекторови щороку викази дітей у шкільному віці. Тому не треба на деклярації обовязково стверджувати віку дитини.

Куратор вирішує найдальше до місяця від часу предложення йому інспектором деклярацій з усіми документами – найдалі до 30. червня даного року – про те, яка мова навчання має бути в даній школі.

Це рішення буде прилюдно оголошене способом, означеним в законі й розпорядку й подане до відома батькам, чи опікунам дітей, що подали деклярації за українською і за державною мовою навчання.

Проти тої постанови можна подати на руки куратора відклик до міністра віроісповідань і прилюдної освіти, а то протягом 14. днів від оголошення рішення в льокалі громадського (гмінного) уряду (а не від хвилини доручення рішення батькам дітей). Оголошення в шкільному будинку не має значіння. Право відклику має кожний, хто підписав деклярацію. Відклик має бути зладжений у польській мові, бо вирішує його центральна влада, до якої по закону треба звертатися тільки по польськи.

Арт. 5. “Новосновувані державні вчительські семінарії на просторі воєвідств: львівського, станиславівського, тернопільського, волинського, поліського, новгородського й виленського будуть двомовні, польсько-українські чи польсько-білоруські. Доки не буде двомовної семінарії польсько-білоруської буде в учительських семінаріях воєвідств: виленського і новгородського обовязковою наука білоруської мови в обсягу, достаточні до ведення науки

в загальній школі з білоруською мовою навчання. В одній зі семінарій виленського воєвідства буде надобовязковою наука литовської мови.”

§. 18. Існуючі на просторі, означеному в арт. 5., в хвилині обов'язування закону вчительські державні семінарії ⁷⁹ || ⁸⁰ заховують на дальше дотеперішню мову навчання. Програма навчання двомовних семінарій буде означена окремим розпорядком.

§. 19. Приватні семінарії з недержавною мовою навчання можна оснóвувати по припису уст. 2. арт. 1. закону на таких самих умовинах як приватні школи з польською мовою навчання.

В тих семінаріях ведеться обов'язково по польськи наука польської мови й літератури, історії, географії й наука про сучасну Польщу.

§. 20. При вступленні кандидатів до двомовних польсько-українських чи польсько-білоруських семінарій вимагається знання недержавної мови, української, чи білоруської; при вступленні кандидатів до семінарій з державною мовою навчання, в яких обов'язкова наука білоруської мови як предмету, вимагається знання білоруської мови.

В обох поданих випадках означить міністр віроісповідань і прилюдної освіти об'єм знання недержавної мови при вступленні до вчительської семінарії.

Все те, що сказано в мовному законі відносно вчительських семінарій, буде відноситися до відповідних шкіл, що їх закон з 11/III. 1932. р. передбачує для виховання вчительських сил. Закон знає тільки двомовні державні школи для вчителів народніх шкіл — приватні можуть бути тільки з українською мовою навчання, але в них обов'язкове навчання ряду предметів в польській мові.

Арт. 6. “На урядово стверджене жадання батьків 150 учнів української або білоруської народности, що ходять до середніх загально-освітніх шкіл з польською мовою навчання одного повіту або адміністраційно виділеного

міста, буде утворена, для запевнення їм науки в рідній мові, державна середня загально-освітня двомовна школа в цьому, або в одному з близьких повітів. Існуючі нині в цьому самому місті окремі середні загально-освітні школи з виключно польською і виключно українською мовою навчання будуть в міру можності получені в одну спільну двомовну.”

До арт. 6.

§. 21. На означеному в §. 1. цього розпорядку просторі можна з хвилиною обов'язування закону закладати державні середні загально-освітні школи лише з державною мовою навчання, або двомовні, польсько-українські чи польсько-білоруські.

§. 22. Право виступати з домаганням запевнення дітям середніх шкіл науки в недержавній мові мають:

а) батько дитини;

б) мати, якщо батько не живе, чи не виконує батьківської влади; ⁸⁰ || ⁸¹

в) правний опікун (правний заступник), якщо обоє батьки не живуть, чи не виконують своєї влади.

Це домагання в формі окремих декларацій мають бути підписані в приявности директора державної середньої загально-освітньої школи з польською мовою навчання, в якій учиться дитина.

Ті декларації, заосмотрені допискою “в моїй приявности” і ствердженням, що складаюча декларацію особа є батьком (матір'ю або правним опікуном) дитини, що ходить до школи, а заразом що належить до тої народности, в мові якої хотіла би запевнити дитині науку, пересилає директор школи кураторови шкільного округу.

§. 23. Важність декларацій стверджує куратор шкільного округу, а про заложення двомовної школи вирішує, в межах закону й ухваленого законодавчою владою бюджету, міністр віроісповідань і прилюдної освіти.

Вирішення питання про зєднання існуючих в хвилі обов'язування закону державних, загально-освітних, середніх шкіл з виключно польською й виключно українською мовою навчання в одну двомовну школу належить до міністра віроісповідань і прилюдної освіти.

Державні середні школи можуть бути по закону тільки утравістичні, але приватні можна закладати тільки з українською мовою навчання. Середніми школами, до яких відноситься постанова цього артикулу, є по закону з 11/III., 1932. р. 4-літні гімназії й 2-літні ліцеї.

Закон про устрій шкільництва з 11/III. 1932. передбачує в арт. 46. фахові школи для кандидатів на вчителів фахових предметів у відповідних школах ліцейного степеня, отже середньошкільного типу.

Арт. 7. “В середніх загально-освітних школах — як приватних, так і державних — з непольською мовою навчання ведеться по польськи обов'язково наука польської мови й літератури, історії й географії разом з наукою про сучасну Польщу.”

Арт. 8. “В державних фахових школах буде ведена наука на домагання батьків учнів української чи білоруської народности, що творять 40% загалу учнів даної школи, в двох мовах: польській і українській, чи в польській і білоруській. Якщо нема такого домагання, ведеться наука в польській мові.”

§. 25. При вношенні домагань батьків дітей української чи білоруської народности, що ходять до державних фахових шкіл, обов'язують постанови §. 22. і першого уступу §. 23. цього розпорядку. Про зміну мови навчання рішає міністр віроісповідань і прилюдної освіти в межах постанов закону. ⁸¹ || ⁸²

При вношенні домагань батьків дітей, що ходять до державних народніх рільничих шкіл, обов'язують теж постанови §. 22., одначе з тою зміною, що управитель школи пересилає деклярації безпосередно до міністра рільництва й державних дібр. Про зміну мови навчання рішає міністр віроісповідань і прилюдної освіти в порозумінні з міністром рільництва й державних дібр.

*

Все те, що завважено при арт. 6. відносно середніх шкіл, відноситься теж до фахових шкіл; вимагане для введення в державних школах двомовного навчання число учнів виносить 40% загалу учнів даної школи, тоді коли для двомовности середньої державної школи потрібно найменше 150 учнів, але не з одной середньої школи, тільки з ріжних шкіл одного повіту або адміністраційно виділеного міста.

Арт. 9. “До шкіл, основуваних і удержуваних самоврядуваннями з податків, оплачуваних загалом людности даного самоврядного округу, оскільки це школи фахові, спеціяльні й середні загально-освітні, відносяться ті самі постанови про мову навчання, що до фахових державних шкіл (арт. 8.), а оскільки це загальні школи, відносяться до них постанови про загальні державні школи (арт. 3.).”

§. 26. Домагання батьків дітей, що ходять до шкіл, закладаних і удержуваних самоврядуваннями з податків, які оплачує загал населення даного самоуправного округу в справі зміни мови навчання треба вносити в формі деклярацій, однакових з тими, про які мова в §§. 8. і 22., до відповідних органів самоврядування (прим. виконавчих виділів соймиків, магістратів міст т. п.), а вони з внесками предкладають їх до порішення кураторови, якщо йде справа про фахові, спеціяльні або загально-освітні середні школи, а шкільному інспекторови, коли йде справа про загальні школи.

Постанови, обняті попередним уступом будуть теж прикладені до самоврядних рільничих шкіл з тою одначе зміною, що органи самоуправи пересилають деклярації зі своїми внесками і враз з оцінкою управителя школи безпосередно до міністра рільництва й державних дібр та що про зміну мови навчання рішає

міністр віроісповідань і прилюдної освіти в порозумінні з міністром рільництва й державних дібр.

*

Щодо середніх шкіл, оснований і удержуваних самоврядуваннями з податків, оплачуваних загалом людности даного самоврядного округу, постановляє закон в справі шкільного плєбісциту виїмок на їх користь, бо число учнів, вимагане до введення в них двомовного навчання, виносить не 150 з цілого округу, а 40% учнів даної школи. ⁸² || ⁸³

г.) Обіжник міністра віроісповідань і прилюдної освіти до кураторів шкільних округів з 12. квітня 1927. р. в справі мови написів, оголошень, нарад та шкільних книг і актів в державних школах і захоронках, прилюдних загальних школах та приватних школах і захоронках. (Ур. Д. Мін. В. і П. О. ч. 6/2. поз. 91. з 1927. р.).

“В справі мови написів, оголошень, нарад та шкільних книг і актів в державних середніх школах загально-освітних, семінаріях учительських і для захоронок, фахових школах, захоронках, прилюдних загальних школах та в приватних школах і захоронках доручаю зберігати ось які засади:

1. Державні середні, загально-освітні школи, семінарії вчительські і для захоронок, фахові школи й державні прилюдні загальні школи та захоронки ведуть всі шкільні акти й переписку та видають свідоцтва й усякого роду посвідки в державній мові.

Мовою нарад виховних рад і всяких шкільних конференцій як також мовою написів і оголошень, як внутрі так і зовні шкільних будинків, є державна мова.

2. В державних школах і захоронках та прилюдних загальних школах, в котрих мовою навчання є недержавна мова, встановлюється так виїмки від засади, висловленої в I. уступі:

а) написи і оголошення, звернені до учнів або їх батьків внутрі та зовні шкільних будинків, мають мати нижче або по правій стороні тексту в державній мові також текст у недержавній мові навчання.

б) шкільні книги й акти мають бути ведені в двох мовах, т. є мові державній і мові навчання. Те саме відноситься до урядових поділів годин.

в) на бажання батьків або правних опікунів будуть видавані шкільні свідоцтва та повідомлення на формулярах, які побіч тексту в державній мові мають з правої сторони текст в недержавній мові навчання, виповнених в обох мовах. Про цю можливість мають учителі повідомити батьків або правних опікунів дітей у відповідному часі й у властивий спосіб.

г) на подання й письма, внесені в недержавній мові навчання, відповідають дирекції (заряди) в мові подання (письма).

г) на засіданнях виховних рад і інших шкільних конференціях можна вживати недержавної мови навчання даної школи і в тій мові будуть ті промови протоколовані.

3. В державних школах і захоронках та прилюдних загальних школах, в котрих побіч державної мови є мовою навчання також недержавна мова, обов'язують постанови ⁸³ || ⁸⁴ уступу 1. зі змінами, передбаченими в уступі 2. точки а) в) г) й г).

4. Державні школи й захоронки та прилюдні загальні школи вживають печаток, гербів та красок, приписаних для державної влади та урядів.

В випадках, передбачених в уст. 2. в точках г) й г) будуть вживані печатки, що мають побіч тексту в державній мові, також текст у мові навчання.

5. Існуючі згідно з зобов'язуючими правними приписами приватні школи й захоронки з недержавною мовою навчання можуть вживати у внутрішній

праці, в усяких внутрішніх і зовнішніх написах, при веденні актів і кореспонденції з батьками учнів і іншими приватними особами фізичними й правними, згідно з постановою арт. 110. конституції — мови навчання даної школи (захоронки).

В разі внесення подання про призначення права прилюдности приватній школі з недержавною мовою навчання, залежить призначення того права між іншим також від зобов'язання особи, чи установи, що удержує дану школу, що в разі одержання права прилюдности будуть мати свідоцтва, які їх видає та школа, побіч тексту в мові навчання також текст в державній мові.”

*

Загалом примінює цей розпорядок головні засади урядування в українській мові загальної державної адміністрації до шкільної адміністрації. Це має своє окреме значіння для українського приватного шкільництва. З останнього уступу розпорядку виходить, що приватні школи, котрим признано право прилюдности, мають видавати в двох мовах, ц. є українській на першому та державній на другому місці тільки свідоцтва. Тимчасом в практиці заводиться не тільки видавання свідоцтв також в польській мові, але й кореспонденцію в тій мові управ приватних шкіл з органами державної шкільної адміністрації. Також вводять навчання в польській мові — окрім предметів приписаних мовним законом — ще й інших, напр. в учительських семінаріях педагогіки, педольогії і т. д.²².

г.) Високі академічні школи. Закон з дня 15. березня 1933. (ч. 29. Д. 3. Р. П. поз. 247. з дня 29/3. 1933.).

Арт. 3. 2. “Мовою урядування і викладів академічних шкіл є польська мова; виїмки від тої засади може ввести ⁸⁴ || ⁸⁵ тільки закон. Сенат може на внесення виділової ради за згодою міністра віроісповідань і прилюдної освіти зізволити з особливих причин на виклади деяких предметів в іншій мові”

В арт. 54. уст. 1. постановляє закон, що приватні академічні школи можуть одержувати законодавчим шляхом повні або декотрі права державних академічних шкіл, оскільки сповнять умовини, подані в законі. Закон подає спис приватних високих шкіл, признаних тепер в тім характері в Польщі.

Урядування на високих школах в польській мові це правило, згідно з усім мовним законодавством Польщі.

III.

ПРАВНІ ЗАСОБИ Й ШЛЯХИ БОРОТЬБИ ЗА ПРАВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЛЬЩІ.

Українське громадянство в Польщі має передовсім змагати до того, щоби знесено всі різниці, створені мовними законами поміж Українцями Галичини з одної, а Волині, Полісся й Підляша з другої сторони. Воно має дальше змагати до того, щоби мовні права були признані без уваги на територію, на якій живуть в Польщі Українці, якщо тільки їх живе там мінімально означений процент. Врешті треба змагати, щоб української мови могли вживати з правним наслідком у прилюдному житті та в судах і урядах також члени інших націй, які мають з Українцями діло на етнографічній українській території та щоби знесено всякі нерівности й обмеження адвокатури інших націй в уживанні української мови.

Громадянство мусить змагати, щоби держава ввела обовязок повного знання української мови для кожного фахового і присяглого судді й кожного урядовця, що має зносини з українськими сторонами. Знання мови підсудних це примітивна підстава всякого судівництва й перша головна умовина виміру справедливости.

В ділянці шкільництва має українське громадянство змагати до знесення двомовности шкіл, а заразом подбати про українізацію державної школи всіх

типів від найнижчих до найвищих. Ця акція не тільки не буде спинювати розвитку приватного шкільництва, але буде ще йому в великій мірі пособляти.

Нація живе, значить вона вживає своєї мови, виявляючи свої потреби, а цей факт мусить бути вшанований і збережений передовсім самою нацією а дальше й кожним законодавцем.

Правні засоби боротьби за права мови означені поодинокими державними законами. В загальній адміністрації ⁸⁵ || ⁸⁶ це — зажалення в ході інстацій аж до міністерства включно, а далі позов до Найвищого Адміністраційного Трибуналу.

В карному й цивільному судівництві це зажалення до вищих судових інстанцій аж до Найвищого Суду в Варшаві, подавані в ході інстанцій даної справи відповідно до постанов кодексу карного й цивільного поступовання про правні засоби, або теж способом зажалення в дорозі судової адміністрації.

Особливо для ведення правної боротьби за права української мови в школах, важні постанови закону з дня 31/7. 1924. р. Д. З. Р. П. ч. 76. поз. 743. про правні засоби від рішень та розпорядків державної шкільної влади. Тут є тільки дві інстанції: від рішень інспектора відклик до куратора шкільного округу, а від рішень куратора до міністерства. Речинець для відклику — якщо закони не постановляють інакше — 14. днів. Вносити відклики через владу, що видала рішення, так як і в інших ділянках адміністрації та судівництва. І тут є право скарги до Найвищого Адміністраційного Трибуналу.

Українське громадянство Польщі веде відносно найкраще боротьбу за права мови в школі, ц. є передовсім за умовини розвитку українського шкільництва, а дальше й за права мови у шкільній адміністрації. Вся акція є в руках Головної Управи Рідної Школи У. П. Т. у Львові, а змагає вона передовсім до українізації державного шкільництва та ведення українських приватних шкіл.

Питання прав української мови це не є питання внутрішніх справ польської держави, але воно обняте міжнародними умовами і є питанням міжнародного

характеру. Тому, що міжнародне право розвивається очевидно в напрямі розбудови права про охорону т. зв. мовних меншин, будуть мати міжнародні чинники щораз більший голос у тих справах. Тому всяка акція в справах мови на міжнародньому ґрунті це справа доцільна.

Поступовання перед Союзом Народів, унормоване міжнародніми умовами, ухвалами та деклараціями відносних установ Союзу Народів, бо всі постанови про міжнародню охорону мовних меншин у державах, зобов'язаних тими умовами, мають бути — як зобов'язання міжнароднього характеру — під охороною й гарантією Союзу Народів.

Покищо тільки член Ради Союзу Народів має право підняти справу порушення тих постанов як перед Радою, так теж перед Міжнароднім Трибуналом. Мовні меншини не мають покищо такого права; вони мусять шукати собі між представниками держав, що є членами Ради, заступника, який схотів би предложити їх справу. Всі зажалення того роду мають значіння суто інформаційне. ⁸⁶ || ⁸⁷

Є ряд постанов щодо прийняття зажалень Союзом Народів, передачі їх даній державі для зроблення уваг, передачі потім тих позвів разом з увагами членам Ради й розгляду їх Комітетом, що складається з трьох, а в виїмкових випадках з пяти членів Ради. В практиці розглядає Рада Союзу Народів справи меншин щойно на внесок цього Комітету, а в більшости випадків Комітет старається дійти до полагоди переданих йому справ шляхом напівофіційних переговорів з урядами відносних держав.

Хоч з цієї процедури усунено старанно все, що могло би дати даній мовній меншині значіння сторони в процесі, то проте політичний ефект таких скарг національних “мовних” меншин до Союзу Народів остане заєдно великий і певно буде збільшуватися з розвитком нових ідей у міжнародньому праві.

Справи про порушення прав меншин, яких Рада Союзу Народів не зуміє поладнати, можуть бути предложені до вирішення Міжнародньому Трибуналові,

якщо цього зажадає один з членів Ради Союзу Народів. Цей Трибунал, зложений на підставі версайської мирової умови, має не тільки вирішувати всі спірні справи міжнародного характеру, але й давати роз'яснення щодо всяких спірних питань, предложених йому Радою або Зборами Союзу Народів. Проект статуту цього Трибуналу прийняла Рада Союзу Народів; він має складатися з 11. суддів і 4. заступників з кваліфікаціями на цей уряд, без огляду на державну приналежність. Вибирається їх окремим способом на 9 років. До цього суду мають право звертатися тільки держави або члени Союзу Народів (також домінії й колонії), а не мають цього права приватні особи. Суд судить справи на підставі міжнародніх умов, міжнароднього звичаєвого права, і загальних, прийятих культурними державами правних засад, судових рішень та наукової опінії визначних правників.

Українське громадянство Польщі користало досі з форуму Союзу Народів в мовних справах тільки щодо шкільництва. Інших ділянок публичного життя, в котрих право мови не має ще належного заспокоєння або в котрих державні органи не шанують даних законами управнень мови й нарушують їх, досі перед форум Союзу Народів не винесено.

Розуміється, що громадянство має можливість і обовязок вжити й усяких інших легальних засобів задля здійснення права мови, як інтервенція одиниць та організацій у відповідної влади та урядів, подавання усяких випадків в пресу, прилюдні віча й збори, як також ведення масовим способом усяких акцій за права мови. ⁸⁷ || ⁸⁸

Форум законодатних тіл і ведення там відповідної акції за зміною чи знесенням існуючих обмежень прав мови це засіб, використаний досі також тільки в дуже малій мірі.

Всі ці засоби дуже важні передовсім з уваги на вироблювання правної опінії серед громадянства.

Одначе найважливішим засобом в боротьбі нації за право мови, це фактичне, щоденне вживання мови в приватному й прилюдному житті, в зносинах з інтересентами чужих націй, урядами й судами держав, в котрих живуть частини нації. Фактичне поширювання прав мови шляхом дійсного вживання, викладу й прикладення постанов даних законів – це, найбільша органічна метода такої боротьби.

Примітки до с. 3:

¹ Dr. C. G. Bruns, Grundlagen und Entwicklung des internationalen Minderheitsrechtes, Berlin, 1929.

² О. Бочковський, Національне пробудження, відродження, самоозначення. Подєбради, 1931.

³ Ю. Бачинський, Україна Ірредента, Львів 1895.

⁴ О. Бочковський, Національна справа, Відень 1920.

Примітки до с. 4:

⁵ Др. Володимир Старосольський, Теорія нації, Відень 1920.

⁶ Володимир Левинський, Народність і держава, 1919.

⁷ Др. С. Дністрянський, Боротьба народу за право. («Діло» з дня 14. I. 1928.).

⁸ Др. В Старосольський, названий твір.

⁹ Ог. С. G. Bruns, названий твір.

Примітки до с. 5:

¹⁰ О. Бочковський, Національна справа.

¹¹ О. Бочковський, реферат, виголошений в Подєбрадах дня 1. XI. 1931.

Примітка до с. 6:

¹² Др. В. Старосольський, Про цінність права. (Життя і Право, р. I., ч. 1.) і йогож виклади на цю тему на сходинах делегатур С.У.А. в Стрию, Самборі і Львові.

Примітка до с. 8:

¹³ Др. Ярослав Олесницький, Права меншостий, Львів 1923. Др. Станислав Дністрянський, Загальна наука права й політики, 13 т, Прага, 1923.

Примітка до с. 10:

¹⁴ L. Zieleniewski: Ustawodawstwo językowe, Warszawa, 1930.

Примітка до с. 21:

¹⁵ Др. Роман Перфецький: Національні меншини на Рад. Україні і рівноправність мов. - Ж. і Пр. р. II. ч. 3.

Примітка до с. 48:

¹⁶ Відносно Східної Галичини не видало досі Міністерство Правосуддя такого обіжника. Тільки Президія Львівського Апеляційного Суду видала кілька обіжників до судів свого округу, в яких звертається увагу суддів і судових урядників, щоби постанови мовних законів пояснювали стисло, бо українська адвокатура й громадянство будуть старатися пояснювати їх поширюючо.

Примітка до с. 56:

¹⁷ Р. Д. За право мови — «Життя і Право», рік II. ч. 3. 1929. — Д-р Кость Левицький: В боротьбі за права рідної мови — «Життя і Право», рік V. ч. 2. — Др. Михайло Волошин: Права української мови — «Життя і Право», рік I. ч. 1.

Примітки до с. 62:

¹⁸ Д-р Маріян Глушкевич: Етичні завдання адвокатури — «Життя і Право» ч. 4. грудень 1929.

¹⁹ Dr. Bruno Blumenfeld: Zadania adwokatury. Księga pamiątkowa ku uczczeniu 50-letn. jubileuszu prezesa A. Czerwińskiego. — Lwów, 1926. Str. 23.

Примітки до с. 70:

²⁰ Д-р Р. Перфецький: Постанови версайського мирного договору — «Життя і Право», р. II. ч. 4. і тож автора: Шкільна політика Польщі — «Рідна Школа», р. I. чч. 22–23.

²¹ Закон з дня 11. березня 1932. про приватні школи та наукові й виховні установи. (Д. З. Р. П. з 20. IV. 1932. ч. 33. поз. 343.).

Примітка до с. 84:

²² Володимир Целевич: Про нові польські шкільні закони. Львів 1925. К. Федорович: Українські школи в Галичині, Львів 1924. Іван Герасимович: На тривогу. Львів 1932. Новий устрій державного й приватного шкільництва в Польщі. Накладом «Рідної Школи» У. П. Т. Львів 1932. Журнал: «Рідна Школа», Львів 1932, 1933.

Вихідні дані: *Домбчевський Р.* За право мови. — Львів: Накладом Союзу Українських Адвокатів, 1934. — 88 с.